

Харківська академія неперервної освіти

**Методичні рекомендації
щодо подолання/запобігання освітніх
втрат і розривів**

Електронне видання

**Харків
2024**

УДК 37.013.32
М 54

За загальною редакцією Л.Д. Покросвої, ректора Харківської академії неперервної освіти, доктора філософії, заслуженого працівника України

Автори-упорядники:

А.С. Остапенко, І.В. Капустін, Ю.А. Посмітна, О.І. Грінченко, О. В. Григорович, І.В. Волкова, О.А. Зайцева, С.В. Клімова, О.О. Моліна, Ю.В. Радченко, О.М. Саввіч, В.П. Сідорчук, С.Г. Федченко.

Методичні рекомендації щодо подолання/запобігання освітніх втрат і розривів [Електронне видання] / А.С. Остапенко, І.В. Капустін, Ю.А. Посмітна, О.І. Грінченко, О. В. Григорович, І.В. Волкова, О.А. Зайцева, С.В. Клімова, О.О. Моліна, Ю.В. Радченко, О.М. Саввіч, В.П. Сідорчук, С.Г. Федченко; за заг. редакцією Л.Д. Покросвої. – Харків: Харківська академія неперервної освіти, 2024. – 50 с.

Видання містить методичні рекомендації щодо подолання освітніх втрат і розривів здобувачів освіти базової школи з урахуванням аналізу результатів регіонального моніторингового дослідження рівня сформованості в учнів 5 класів читацької, математичної компетентності та компетентності в галузі природничих наук (за результатами навчання в початковій школі). Зміст методичних рекомендацій також доповнено питаннями психолого-емоційної підтримки учасників освітнього процесу та запобігання виховних і психологічних втрат.

Запропоновані матеріали рекомендовано для методичної роботи директорам (консультантам) Центрів професійного розвитку педагогічних працівників, завідувачам (методистам) Центрів освітніх технологій, керівникам закладів загальної середньої освіти, керівникам ТМО вчителів-предметників, учителям закладів загальної середньої освіти.

© Харківська академія неперервної освіти

Зміст

Вступ	4
I. Методичні рекомендації щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів за результатами регіональних моніторингових досліджень	6
Українська мова	6
Українська література	15
Іноземна мова	20
Історія	24
Географія	26
Біологія	31
Фізика	34
Хімія	37
II. Методичні рекомендації щодо виявлення та подолання освітніх втрат і розривів на рівні закладу освіти	40
III. Психолого-емоційна підтримка учасників освітнього процесу. Запобігання виховних і психологічних втрат	42
Подолання та запобігання виховних втрат	42
Визначення та подолання психологічних втрат у здобувачів освіти	44
Використана література	49

Сучасні заклади освіти спрямовують свою діяльність на реалізацію мети повної загальної середньої освіти, яка визначена в Законі України «Про освіту»: «всебічний розвиток, виховання і соціалізація особистості, яка здатна до життя в суспільстві та цивілізованій взаємодії з природою, має прагнення до самовдосконалення і навчання впродовж життя, готова до свідомого життєвого вибору та самореалізації, відповідальності, трудової діяльності та громадянської активності» [2].

Проте в умовах сьогодення освітня система України має виклики, які стають на заваді реалізації цієї мети. Довелося реагувати на труднощі, викликані пандемією COVID-19, опанувати інструменти дистанційного навчання. Але набагато складніші завдання постали перед освітянами у зв'язку з повномасштабним вторгненням РФ. За об'єктивним аналізом дослідників, це проявляється у значних навчальних втратах усіх здобувачів освіти, зокрема учнів закладів загальної середньої освіти.

Освітні втрати – це один із найскладніших викликів, перед яким постали сучасні педагоги в умовах воєнного стану в Україні, запровадження дистанційного формату навчання, руйнувань закладів загальної середньої освіти, внутрішнього переміщення чи виїзду за кордон учнів тощо. Повітряні тривоги, перебої з електропостачанням, виникнення стресових ситуацій у здобувачів освіти через обстріли й ракетні атаки, перебування учнів на деокупованих територіях чи в зоні активних бойових дій спричиняють зниження мотивації до навчання в умовах війни, обумовлюють виникнення прогалів у знаннях.

Відповідно до п. 7 Рекомендацій слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання» **19-28 вересня 2023 року** в Харківській області проведено регіональне моніторингове дослідження рівня сформованості в учнів 5 класів читацької, математичної компетентностей та компетентності в галузі природничих наук (за результатами навчання в початковій школі).

Мета дослідження полягала в отриманні об'єктивних даних про якість освіти за результатами навчання в початковій школі та їх використанні для подолання/запобігання освітніх втрат.

Дослідження включало тестування учнів 5 класів із **читання, математики, предметів природничої освітньої галузі** та мало такі особливості:

- проведення тестування в комп'ютерному форматі в умовах дистанційного навчання, що вимагало створення відповідних умов щодо забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності;

- використання тестових завдань закритої та відкритої форми міжнародних моніторингових досліджень освіти PIRLS (читання) та TIMSS (математика, предмети природничої освітньої галузі);
- залучення вчителів закладів-учасників дослідження для перевірки результатів виконання учнями завдань відкритої форми з розгорнутою відповіддю.

Результати дослідження були надіслані кожному закладу-учаснику для подальшого використання в освітньому процесі.

Фахівці КВНЗ «Харківська академія неперервної освіти» проаналізували результати регіонального моніторингового дослідження, а також дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни, що було проведено Державною службою якості освіти України.

На допомогу педагогічним працівникам закладів загальної середньої освіти Харківської області, з метою усунення виявлених проблем колективом педагогічних та науково-педагогічних працівників Академії роблено методичні рекомендації щодо подолання та запобігання освітніх втрат і розривів здобувачами освіти в закладах освіти Харківської області.

Видання містить конкретні рекомендації щодо виявлення, запобігання та подолання навчальних втрат з різних предметів, корисні ресурси для діагностики та подолання початкових втрат, а також поради щодо психолого-емоційної підтримки учасників освітнього процесу, запобігання виховних і психологічних втрат.

I. Методичні рекомендації щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів за результатами регіональних моніторингових досліджень

Українська мова

*Юлія РАДЧЕНКО,
методистка Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти*

Аналіз результатів регіональних моніторингових досліджень із української мови, а також зовнішнього незалежного оцінювання, яке проводиться в останні роки у форматі НМТ, засвідчує, що спостерігається загальна тенденція зниження показників якості знань учнів.

Так, аналіз результатів НМТ-2023 з української мови в Харківській області засвідчив:

- У 2023 році результати НМТ з української мови як у Харківській області, так і в цілому в Україні погіршилися. Більше половини випускників ЗЗСО (53% – у Харківській області; 51% – по Україні) за підсумками тестування показали середні результати (від 140 балів до 159 балів), а дещо більше чверті – отримали від 160 балів і більше. Разом із тим у 2022 році результати від 160 балів і більше продемонстрували 44% учнів Харківської області та 43% по Україні.
- Лише 7,1% здобувачів освіти (місто Харків – 7,77% та Харківська область – 6,44%) виконали завдання на 180 – 200 балів. І хоча по Україні цей показник є ще нижчим – 5,3% (порівняно з 2022 роком – зниження на 12,7%), усе одно результати є низькими, якщо аналізувати динаміку за попередні роки.

Тож той факт, що більшість абітурієнтів (53,30% – місто Харків і 52,89% – Харківська область) виконали завдання НМТ з української мови на 140-160 балів, свідчить про актуалізацію проблеми освітніх розривів і втрат, коли зменшується кількість здобувачів освіти, які мають високий і достатній рівні навчальних досягнень, проте збільшується відсоток тих, які за результатами тестування виявляють низький чи середній рівні.

Аналіз результатів регіонального моніторингового дослідження щодо готовності учнів 11 класів до вступних випробувань, що проводилося з 05 по 14 березня 2024 року у форматі тестування з української мови в 11 класах закладів загальної середньої освіти за завданнями, які за структурою та змістом були аналогічні до НМТ, теж засвідчив актуальність окреслених вище проблем, зокрема наявність освітніх втрат:

- понад 50% здобувачів освіти отримали від 160 і більше балів, тоді як 13% – менше 140, тобто майже 50% учнів, які брали участь в опитуванні, за результатами тестування виявили середній рівень навчальних досягнень;
- найнижчі результати тестування в ЗЗСО сільської місцевості (кожен п'ятий учень одержав менше 140 балів);
- учні 11 класів Харківської області мають прогалини в знаннях із таких тем: «Пунктуація», «Синтаксис», «Орфографія», «Фонетика» та ін. (лише 43% учасників тестування відповіли правильно на питання «У якому реченні допущено пунктуаційну помилку»; 45% учнів не змогли визначити правильний варіант відповіді, де в обох реченнях наявні однорідні члени, 42% – знайти відповідь, де подано неправильне обґрунтування вживання розділових знаків; лише 43% здобувачів освіти повністю виконали завдання на встановлення відповідності, де необхідно було зіставити умову вживання тире та приклад; лише 37% правильно виконали завдання, яке потребувало увідповіднення за подібністю синтаксичного значення підкреслених фрагментів простих і складних речень (синтаксична синонімія); лише 43% правильно визначили види складних речень; 41% учнів не впоралися із завданням із фонетики, а 42% з орфографії (правила вживання великої букви) тощо).

Тож проблема освітніх втрат потребує комплексного підходу щодо її вирішення: від діагностики, проведеної вчителем-філологом, до вибору стратегії щодо компенсації навчальних прогалин, розробки коригувальних заходів, які передбачають не лише вибір певного інструментарію, а й застосування дієвих методик педагогічної взаємодії з учнями з метою підвищення якості їх знань і навичок.

Організація ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану: формати виявлення освітніх втрат. Ефективні методики та інструменти їх подолання

Із метою виявлення освітніх втрат, тобто втрат знань, умінь, навичок і/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через великі прогалини або паузи в навчанні конкретних школярів, учитель української мови, завдання якого не лише сприяти формуванню в учнів предметної та ключових компетентностей, мовної стійкості, вихованню національно свідомої особистості, а і якісно підготувати здобувачів освіти до НМТ, має насамперед спланувати свою діяльність, визначити стратегію, що забезпечить не тільки діагностику навчальних прогалин, а й допоможе філологу обрати ефективні шляхи їх подолання. Для цього рекомендуємо послуговуватись **орієнтовним алгоритмом дій учителя щодо виявлення та подолання освітніх втрат**, а також спиратися на визначені складники їх діагностики й коригування.

Орієнтовний алгоритм дій учителя української мови щодо виявлення та подолання освітніх втрат

1. Визначити результати навчання, які підлягатимуть діагностиці.
2. Розробити (або дібрати) діагностичний інструментарій.
3. Провести та перевірити діагностичні роботи, надати зворотний зв'язок учням щодо їх результатів.
4. Проаналізувати результати діагностичних робіт і виявити прогалини в знаннях; утворити групи учнів, які мають схожі навчальні втрати.
5. Розробити коригувальні заходи щодо компенсації освітніх втрат і спланувати роботу щодо реалізації цих заходів.
6. Провести повторну діагностику, проаналізувати динаміку результатів.
7. Практикувати формувальне оцінювання як один із інструментів діагностики й подолання освітніх втрат не лише в 5-7 класах НУШ, а й у 8-11 класах.
8. Упроваджувати інноваційні підходи та обирати дієві сучасні методики щодо подолання освітніх втрат.

Складники діагностики й коригування освітніх втрат

1. Моніторингово-діагностичний складник (розробка (або підбір) діагностичного інструментарію, планування та проведення моніторингових робіт; для 11 класу – комплексного тесту формату НМТ).

Рекомендуємо в календарно-тематичному плані (КТП) передбачити проведення кількох діагностичних робіт (для 11 класів такі роботи мають відповідати формату НМТ та містити завдання з усіх розділів мовознавства (із вибором однієї правильної відповіді та на встановлення відповідності). Також для виявлення прогалин у навичках учнів бажано додати завдання, які базуються на роботі з текстом (конструювання його, вичленовування певних мовних одиниць, виявлення порушень мовних норм тощо).

Учитель може скористатися діагностичним інструментарієм, який розміщено на платформі Всеукраїнської школи-онлайн <https://lms.e-school.net.ua/>, проте, ураховуючи індивідуальні особливості, стартові можливості учнів конкретного класу, рівень їх навчальних досягнень, аналізуючи інформацію про те, яка кількість занять була проведена в синхронному й асинхронному режимах у зв'язку з повітряними тривогами чи іншими чинниками, які теми вивчались асинхронно, філологу бажано розробити діагностичні роботи самостійно.

Акцентуємо увагу на тому, що компенсація навчальних втрат залежить від їх обсягу та кількості учнів, які мають такі втрати. Тож вибір стратегії та прийняття рішення ухвалює кожен учитель індивідуально, провівши відповідну діагностику, а її наслідком має стати **формулювання навчальних цілей**.

2. Аналітико-прогностичний складник (аналіз результатів діагностичних робіт, виявлення проблемних аспектів і прогалин у знаннях здобувачів освіти; оцінка обсягу навчальних втрат і визначення кількості учнів, які їх мають; утворення груп дітей зі схожими втратами, розробка корекційних

заходів, планування поетапної їх реалізації, а також конструювання індивідуальних освітніх маршрутів (у разі потреби); проектування в КТП повторної діагностики з метою відстеження динаміки результатів).

Рекомендуємо детально проаналізувати результати діагностичних (моніторингових) робіт, виявити проблемні аспекти й прогалини в знаннях здобувачів освіти, щоб спланувати коригувальні заходи, які забезпечать подолання втрат і будуть спрямовані на краще засвоєння учнями певного навчального контенту.

Обов'язковим етапом має бути якісна повторна діагностика, формулювання разом із учнями навчальних цілей щодо усунення прогалин, визначення очікуваних результатів і подальший аналіз того, яким є прогрес здобувачів освіти.

3. Практичний складник (реалізація корекційних заходів: проведення індивідуальних чи групових занять із української мови за рахунок ефективного використання варіативної складової типових навчальних програм (за умови, якщо це передбачено Робочим навчальним планом ЗЗСО); проведення додаткових занять з української мови під час канікул, зокрема й для підготовки до НМТ; застосування технології диференційованого навчання під час уроків; систематичне відпрацювання певних тем (розділів) за рахунок резервного часу навчальних програм, використання можливостей мікронавчання тощо).

На етапі реалізації корекційних заходів важливо систематично відпрацювати певні теми (розділи) за рахунок резервних годин навчальної програми, а також застосовувати цифрові інструменти формування оцінювання (наприклад, такі онлайн-сервіси: **Google Форми, Wordwall, Learning Apps, Padlet, Rebus1.com, Kahoot тощо**), які дають змогу оперативно виявляти типові помилки, аналізувати їх, надавати учням зворотний зв'язок щодо того, які в них є прогалини та як їх можна усунути, щоб покращити свої результати. Для якісної підготовки одинадцятикласників до НМТ бажано виділяти 10 – 15 хвилин під час кожного уроку, який проводиться в синхронному режимі, для опрацювання тестових завдань, зокрема онлайн-тестування, що забезпечить поєднання поточного освітнього процесу із заходами з надолуження навчальних втрат і сприятиме формуванню в здобувачів освіти вмінь розв'язувати типові тестові завдання.

Можна також спланувати проведення на осінніх, зимових і весняних канікулах додаткових занять з української мови відповідно до виявлених під час діагностики проблемних тем, у засвоєнні яких учні мають прогалини (за добровільною згодою всіх учасників освітнього процесу, згідно з рекомендаціями Міністерства освіти і науки України – лист МОН «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році» № 1/13749-23 від 12.09.2023 року).

Доцільність використання канікулярного часу для надолуження освітніх втрат полягає в тому, що такий підхід забезпечує додаткову можливість

спланувати й провести мінімум 20 академічних годин занять протягом навчального року.

Під час літніх канікул теж можна організувати проведення додаткових занять у синхронному/асинхронному режимах, використавши різноманітні формати педагогічної взаємодії з учнями (мовний табір, літня мовна школа онлайн, гурткові заняття, залучення школярів до участі в проєктній діяльності, ведення освітнього блогу чи телеграм-каналу тощо), орієнтовані перш за все на тих здобувачів освіти, які бажають підвищити результати своїх навчальних досягнень.

Важливе й індивідуальне консультування учнів в асинхронному режимі за допомогою створення вчителем відеоуроків, реалізації різних форм зворотного зв'язку (через електронні журнали, різноманітні месенджери тощо). Також рекомендуємо розробляти й реалізувати індивідуальні освітні маршрути, зокрема для учнів з особливими освітніми потребами, якщо такі є.

Для якісної підготовки здобувачів освіти до НМТ можна скористатися орієнтовним календарно-тематичним плануванням індивідуальних (групових) занять для учнів 10(11) класу, які вже опанували всі теоретичні відомості з української мови в 5 – 9 класах.

На основі проведеної вчителем діагностики та виявлення прогалів у знаннях учнів конкретного класу можна внести корективи до КТП, визначивши, наприклад, більше годин для вивчення видів складних речень, правил орфоєпії, пунктуації тощо (табл. 1).

Таблиця 1

**Орієнтовне календарно-тематичне планування індивідуальних (групових) занять із української мови для 10(11) класу
35 годин (1 година на тиждень)**

№ з/п	Дата	Тема	Кількість годин
I семестр			
Підготовка до НМТ. Узагальнення вивченого зі стилістики, граматики, фонетики, орфоєпії, графіки, орфографії, лексикології, фразеології, морфеміки, морфології, пунктуації. Види помилок			
1.		Поняття про мову, мовлення, мовленнєву діяльність, текст, його ознаки, типи та стилі мовлення.	1
2.		Графіка. Орфографія. Складні випадки написання слів.	1
3.		Мовні норми. Орфографічна норма та орфографічна помилка.	1
4.		Мовні норми. Стилiстична помилка.	1
5.		Лексикологія. Поняття лексичної норми. Лексична помилка. Тавтологія, калька, плеоназм, уживання слів у невласливому значенні.	1
6.		Фразеологія. Значення фразеологізмів.	1
7.		Мовні норми. Граматична помилка (морфологічний рівень).	1
8.		Мовні норми. Граматична помилка (синтаксичний рівень).	1

9.		Мовні норми. Пунктуаційна помилка. Пряма та непряма мова. Діалог. Розділові знаки в реченнях із прямою мовою. Розділові знаки для оформлення діалогу.	1
10.		Розділові знаки в простому та складному реченнях.	1
11.		Текст. Конструювання текстів. Редагування текстів.	1
12.		Орфоепія. Складні випадки наголошення слів.	1
13.		Милозвучність української мови. Правило милозвучності.	1
14.		Фонетика. Співвідношення між звуками та буквами. Фонетичні процеси.	1
15.		Будова слова. Морфеми. Спільнокореневі слова й форми слова.	1
16.		Словотвір. Способи словотвору. Словотвірний аналіз слова.	1
17.		Складні випадки написання слів.	1
II семестр			
Підготовка до НМТ. Узагальнення вивченого з орфографії, морфології, синтаксису, пунктуації			
18.		Орфографічні норми. Правопис ненаголошених голосних у префіксах, коренях і суфіксах.	1
19.		Правопис слів із м'яким знаком і апострофом.	1
20.		Чергування голосних і приголосних.	1
21.		Правопис часток НЕ, НІ з різними частинами мови.	1
22.		Подвоєння приголосних на письмі.	1
23.		Написання слів іншомовного походження. Правило "дев'ятки".	1
24.		Складні випадки написання прізвищ. Складні випадки написання географічних назв. Правила географічного скорочення слів. Правопис складних слів разом, окремо, через дефіс.	1
25.		Правопис суфіксів і префіксів.	1
26.		Морфологія. Класифікація частин мови.	1
27.		Складнощі у визначенні частин мови.	1
28.		Роди іменників. Складні випадки відмінювання іменників. Кличний відмінок.	1
29.		Числівник. Сполучуваність числівників із іменниками. Відмінювання числівників.	1
30.		Ступені порівняння прикметників і прислівників.	1
31.		Правопис різних частин мови.	1
32.		Синтаксис. Словосполучення та речення. Просте речення.	1
33.		Ускладнювальні компоненти простого речення.	1
34.		Складне речення. Види складних речень.	1
35.		Розділові знаки в складних реченнях.	1

Також звертаємо увагу на те, що вчителю-філологу, який націлений комплексно працювати над вирішенням проблеми подолання навчальних втрат із української мови в учнів 5-11 класів, слід творчо підходити до вибору форм педагогічної взаємодії зі школярами, упроваджувати нові технології, прагнути модернізувати й удосконалювати освітній процес, робити процес пізнання для дітей цікавим і непередбачуваним, забезпечувати методичний супровід для заповнення «навчальних лакун» і здобуття якісних знань. Для цього варто не лише узагальнювати та поглиблювати вивчене, систематично повторювати теоретичний матеріал (зокрема складні теми, у засвоєнні яких є прогалини: наприклад, асиміляція, складений іменний присудок, відмінювання числівників,

складні речення, подвоєння приголосних у словах іншомовного походження, не з дієприкметниками, винятки з усіх правил тощо) із метою вироблення практичних навичок, формувати вміння класифікувати різні типи помилок, редагувати словосполучення та речення/тексти, а й шукати інші альтернативні шляхи викладання, які забезпечать високі результати.

Тож дієвими в подоланні освітніх втрат сьогодні можуть бути такі методики й інструменти:

- ефективне використання можливостей мікронавчання;
- реалізація текстоцентричного підходу в навчанні;
- поглиблення знань, удосконалення конкретних мовних і мовленнєвих практичних умінь здобувачів освіти, їх здатності спілкуватися українською мовою завдяки залученню учнів до проєктної діяльності (наприклад, «Мовне обличчя мого регіону/міста/селища», «Цікава фразеологія», «Сленг як мовне явище: за та проти», «Нескладне складне речення», «Як ми говоримо» тощо), ведення мовних блогів, телеграм-каналів, участі в мовних вебконференціях, створення реклами уроків тощо;
- застосування вправ і завдань, які базуються на роботі з креолізованими текстами, як засобу узагальнення та систематизації теоретичних знань, формування вмінь працювати з інформацією, виділяти головне, візуалізувати текстовий матеріал (створення мемів, колажів, інфографіки, ментальних карт, флеш-карток тощо);
- ефективне застосування різноманітних дидактичних лінгвістичних ігор, зокрема й рольових («Учитель», «Експерт», «Редактор», «Коректор») як засобу опрацювання прогалин у знаннях і підвищення загальної грамотності учнів;
- проведення мовних тренінгів;
- укладання різноманітних словників і пам'яток, лайфхаків з української мови (наприклад, словники паронімів, фразеологізмів, сленгізмів; пам'ятки «Уникаймо граматичних помилок», «Синтаксична синонімія», лайфхаки «Як не помилитися у визначенні частин мови: складні випадки», «Сполучники чи сполучні слова?», «Двокрапка, тире, кома чи крапка з комою: алгоритм уживання розділових знаків у безсполучниковому реченні», «Рід незмінюваних іменників» тощо);
- ефективне використання онлайн-ресурсів (словників, тренажерів, тестів, відеоуроків тощо).

Особливу увагу словесникові варто приділити вивченню **можливостей штучного інтелекту як одного із сучасних дієвих освітніх інструментів і засобів подолання навчальних прогалин з української мови.**

Так, наприклад, використання сервісів **ChatGPT, Kahoot, Padlet, Bing, Gamma.app, Kazka.fun**, чат-боту **Gemini** від Google, персонального помічника сучасного вчителя на основі III освітнього проєкту «На урок» (<https://naurok.com.ua/assistant/index>) та інших дозволяє діагностувати й

компенсувати освітні втрати, активізувати діяльність здобувачів освіти, удосконалити освітній процес, полегшити підготовку вчителя до уроків, адже за допомогою зазначених інструментів можна створювати різноманітні унікальні завдання, моніторингові контрольні роботи, тести, чеклісти, таблиці, мініконспекти, персоналізовані курси української мови, адаптовані до потреб і рівня знань кожного школяра, генерувати нові ідеї, ефективно реалізувати формувальне оцінювання, проєкту технологію, систематизувати, візуалізувати інформацію, полегшити її сприйняття учнями, залучити їх до продуктивної навчальної взаємодії.

Тож варто вивчати досвід педагогів, які вже активно й ефективно застосовують ШІ як навчальний інструмент, зокрема переможців обласного фестивалю «добрих практик» освітян Харківщини «Майстри педагогічної справи презентують» 2024 року (рекомендуємо ознайомитися з матеріалами досвіду Сльоти А. В. (https://drive.google.com/drive/folders/1Qa1F8XScaxHOiER1-NqTl591xdqqXHyl?usp=drive_link) і лауреатів I туру Всеукраїнського конкурсу «Учитель року-2024» у номінації «Українська мова та література», які беруть участь в обласних методичних заходах: матеріали розміщуються на сайті КВНЗ «ХАНО» в розділі «Українська мова та література»).

Також радимо вчителям-філологам звернути увагу на корисні ресурси для діагностики та подолання навчальних втрат із української мови, зокрема для якісної підготовки учнів до НМТ.

1. **Тренажер із правопису української мови**
<https://www.webpen.com.ua/>

Переваги: є правила та практичні завдання на їх закріплення й самоперевірку.

2. **Тренувальні онлайн-тести (сайт ЛРЦОЯО)**
<http://lv.testportal.gov.ua:8080/>

Переваги:

- установлений хронометраж для відстеження темпу виконання тестових завдань, набуття навичок виконувати їх за відведений час;
- можливість проаналізувати свій результат за отриманою кількістю тестових балів;
- структурування всіх тестових завдань за темами, можливість опрацьовувати конкретний розділ мовознавства, при виконанні завдань якого в здобувачів освіти виникають проблеми, чи в засвоєнні якого є певні прогалини.

3. **Тести з української мови ЗНО/НМТ 2007 – 2024 років**
(<https://zno.osvita.ua/ukrainian/tema.html>)

Переваги:

- вибір тестів за рівнем складності та певним розділом (темою): Мікротексти. Орфографія. Фонетика. Графіка. Орфоепія. Лексикологія. Фразеологія. Морфологія. Синтаксис. Пунктуація. Стилїстика. Будова слова. Словотвір;

- можливість опрацювання типових завдань усіх років ЗНО/НМТ за всіма розділами/темами;
- можливість проаналізувати власний результат за отриманою кількістю тестових балів.

4. Відеоуроки Всеукраїнської школи онлайн (<https://www.youtube.com/@ukrainian-online-school/playlists>:

плейлисти «5 клас. Українська мова. НУШ», «6 клас. Українська мова. НУШ», «7 клас. Українська мова», «8 клас. Українська мова», «9 клас. Українська мова», «10 клас. Українська мова», «11 клас. Українська мова»).

Переваги:

- можливість обирати для повторення та узагальнення знань будь-яку тему (від орфоєпії до стилістики);
- короткі за тривалістю відеоуроки, які обов'язково (10-11 класи) містять аналіз і алгоритм розв'язання завдань ЗНО/НМТ;
- наявність короткого конспекту до кожного відеоуроку для додаткового опрацювання теоретичного матеріалу.

5. Онлайн-курс, створений EdEra та Освіторія, «ЛАЙФХАКИ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ» (https://courses.ed-era.com/courses/Osvitoria_and_EdEra/lifehacks101/lifehacks101/about)

Переваги: онлайн-курс у формі корисних порад, що допоможуть опанувати базові теоретичні знання з української мови, виробити навички успішної мовленнєвої комунікації та підготуватися до складання НМТ. Курс складається з 16 тем, тестових і відкритих завдань, допоміжних матеріалів і супровідного інтерактивного конспекту на платформі [EdEra Books](#).

6. Курс від Prometheus «Українська мова та література. Підготовка до ЗНО» (https://prometheus.org.ua/course/course-v1:ZNO+UKR101+2017_T1)

Переваги:

- доступ до курсів для підготовки до ЗНО/НМТ з української мови;
- банк завдань і відкритих відеолекцій;
- змістовні конспекти;
- додатковий матеріал.

Для вироблення чіткої стратегії щодо вимірювання та подолання освітніх втрат із української мови рекомендуємо вчителям-філологам опрацювати такі джерела:

1. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України: методичні рекомендації. Кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. М. В. Головка. Київ : Педагогічна думка, 2023. 187 с. URL: <https://znayshov.com/FR/24012/868.pdf>

2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-instruktivno-metodichni-rekomendaciyi-shodo-vikladannya-navchalnih-predmetivintegrovanih-kursiv-u-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti-u-20232024-navchalnomu-roci>

3. Кивлюк О. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в системі навчальних дисциплін. *Загальноосвітня школа*. 2021. № 4. С. 34 – 35.

4. Навчальні втрати в умовах війни: як учителю їх діагностувати та компенсувати. URL: <https://sqe.gov.ua/navchalni-vtrati-v-umovakh-viyni-yak-uchi/>

5. Подолання освітніх втрат з української мови та літератури. Методичні рекомендації та приклади уроків (розроблено І. Хворостяним). URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Buklet-22Podolannya-osvitnih-vtrat22.pdf>

6. Освітні втрати: 7 кроків ефективного учителя. URL: <https://osvitoria.media/experience/osvitni-vtraty-7-krokov-efektyvnogo-uchytelya/>

7. Як оцінювати без оцінок: покрокова інструкція сучасного вчителя. URL: <https://osvitoria.media/experience/yak-otsinyuvaty-bez-otsinok-pokrokovu-instruktsiya-suchasnogo-vchytelya/>

Отже, для комплексного вирішення актуальної проблеми щодо діагностики та подолання навчальних втрат із української мови в учнів 5-11 класів учителям-філологам слід: творчо підходити до вибору форм педагогічної взаємодії зі школярами; вивчати досвід колег; удосконалювати й модернізувати освітній процес; обирати такий методичний інструментарій, який стане дієвим на шляху до формування гнучких якісних знань і вмінь у здобувачів освіти.

Українська література

Світлана КЛИМОВА,
методистка Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти

Навчальні втрати – це прогалини у знаннях і навичках, які виникають у здобувачів освіти під час освітнього процесу порівняно зі стандартами освіти й очікуваними результатами навчання. Одна з найбільш негативних особливостей навчальних втрат – вони накопичуються та поглиблюються, якщо вчасно й ефективно не вживати заходів для їх подолання. Небезпека навчальних втрат полягає в тому, що їхні наслідки будуть проявлятися з часом і можуть впливати як на якість життя окремих індивідів, так і на розвиток суспільства загалом.

Для вчителя української літератури завдання щодо подолання освітніх втрат є особливо складним, оскільки *передбачає комплекс дій*, направлених на усунення прогалин у знаннях учнів, закріплення та узагальнення набутих учнями знань, підвищення успішності учнів, надання можливості всім учням незалежно від рівня навченості долучитися до опрацювання раніше вивченого теоретичного матеріалу та художніх творів, удосконалення вмінь їх аналізу.

Провідну роль у діагностиці освітніх втрат відіграє *діагностика прогалин у знаннях учнів*. Прикладом одного з таких досліджень у Харківській області є

тестування дев'ятикласників із читання, яке виявило значні проблеми, що стосуються навчальних втрат. Це дослідження відбулося з 13 по 22 лютого 2024 року відповідно до регіонального освітнього проєкту «Моніторинг навчальних втрат і розривів у системі загальної середньої освіти Харківської області» у межах регіонального моніторингового дослідження розвитку ключових компетентностей учнів у базовій школі.

За результатами дослідження середній бал виконання дев'ятикласниками тесту з читання склав лише **6,54**. Більше половини учнів 9 класів (54%) отримали за підсумками тестування від 7 балів і більше, а кожен четвертий – менше 6 балів.

Серед завдань із вибором однієї відповіді найкраще учні 9 класів впоралися із завданнями на пошук інформації (94%), гірше – на виокремлення інформації в тексті (79%), інтеграцію та генерацію висновків (76%). Нижчі результати дев'ятикласники показали при виконанні завдань відкритої форми з короткою відповіддю (майже дві третини прийнятних відповідей).

Чи не найскладнішим для учасників тестування виявилось завдання з вибором кількох відповідей на оцінку якості та достовірності інформації. Лише 7% учнів надали прийнятні відповіді на всі запитання, тоді як переважна більшість виконали його частково: 40% надали три прийнятні відповіді (отримали 3 бали), стільки ж – дві, а кожен дев'ятий – одну.

Разом із тим менше половини учнів 9 класів, які взяли участь у тестуванні, виконали завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю. При цьому кращі результати дев'ятикласники показали з виконання завдань на інтеграцію та генерацію висновків (49%), гірші – на аналіз змісту та форми тексту.

Таким чином, ці та інші висновки проведеного дослідження підтверджують серйозність проблеми освітніх втрат і нагальну необхідність удосконалення майстерності вчителя в її розв'язанні. Але вже зараз очевидно, що через зміну місця проживання, повітряні тривоги, стрес та інші причини більші чи менші освітні прогалини є в дітей майже кожного класу будь-якої школи. Крім того, на зниження мотивації учнів певною мірою впливають умови дистанційного навчання, які збільшують навантаження на дитину. Не сприяють покращенню ситуації відключення електроенергії, тимчасова відсутність Інтернету тощо.

Можна зробити висновок, що подолання навчальних втрат на сьогодні має стати одним із пріоритетів у роботі вчителів української літератури.

Організація ефективної взаємодії з учасниками освітнього процесу в умовах воєнного стану: формати виявлення навчальних втрат

Необхідно відзначити, що надолуження прогалин у знаннях учнів з української літератури, а саме відмінностей між очікуваними результатами та реальними досягненнями школярів, є складним процесом, який повинен об'єднувати зусилля адміністрації закладів освіти, учителів, батьків і учнів. Разом із тим обмін досвідом та інструментарієм щодо подолання освітніх втрат повинен стати важливою складовою роботи міжшкільного та шкільного методичного об'єднання.

Діагностика рівня опанування навчального матеріалу учнями повинна проводитись як на початку, так і протягом навчального року. Вимірювання рівня навчальних втрат є першочерговим завданням, без виконання якого неможливо говорити про побудову стратегій їх подолання. Важливо поєднувати різні види і формати діагностики й оцінювань з української літератури і, найголовніше, забезпечити їх системність: вимірювання повинні проводитися регулярно та із застосуванням надійних інструментів, розробленням кейсу готових навчальних і методичних матеріалів, достатніх для усунення навчальних втрат із кожної конкретної навчальної теми/розділу, містити посилання на електронні ресурси та давати змогу учням ефективніше організувати самостійне навчання.

Із метою визначення освітніх втрат доцільно застосовувати *тестові технології*. Якісна діагностика прогалин у знаннях учнів дає змогу визначити навчальні теми, над якими слід працювати з усім класом чи організувати роботу з окремими учнями. Із цією метою вчитель використовує або готові діагностики, наприклад, розміщені на платформі Всеукраїнської школи-онлайн (<https://lms.e-school.net.ua/courses/course-v1:UIED+Language-and-literature-5-6th+2023/course/>), або використовує інші тести чи розробляє діагностичні тестові роботи самостійно. Крім того, на початку навчального року в якості діагностики можна запропонувати учням підсумкові контрольні роботи за попередній навчальний рік.

Планування кроків щодо усунення освітніх втрат починається з розробки вчителем плану/програми надолуження освітніх втрат, що передбачає формулювання разом з учнями навчальних цілей щодо усунення прогалин у навчанні.

Щоб реалізувати це завдання, крім результатів тестування, учитель насамперед повинен мати ефективну добірку методичних і практичних інструментів, які мають допомогти спланувати та структурувати роботу з подолання освітніх втрат. Перевагу при цьому варто надавати тим методам, прийомам і формам навчання, які залучають учнів до значущого й цілеспрямованого використання знань і вмінь та відповідають інтересам школярів.

План надолуження навчальних втрат може містити додаткові заняття з класом чи окремими учнями (наприклад, під час канікул), відео та практичні матеріали, які учень зможе опрацювати самостійно, проведення повторних діагностувальних робіт. Звертаємо увагу, що вчитель має продумати, який навчальний матеріал запропонувати учням, як його краще оптимізувати.

Однією з проблем вивчення української літератури є значний обсяг текстів, зокрема для вивчення в 7 – 9 класах, тому (за можливості) необхідно розглянути альтернативні твори, що мають менший обсяг, або оптимізувати повторення за рахунок меншої кількості творів, якщо вони представлені за вибором. *Особливу увагу звертаємо на нововведені художні твори.*

Доцільно також використовувати можливості мікронавчання, тобто планувати повторення навчального матеріалу невеликими блоками,

орієнтуючись на визначені в навчальній програмі результати навчання. Із метою допомоги пропонуємо надавати учням алгоритми виконання завдань, які стосуються, наприклад, уміння створювати паспорт художнього твору, впливають на формування ключових компетентностей та наскрізних умінь, якими мають оволодіти школярі, відповідають очікуваним результатам.

Можна визначити такі ефективні шляхи та інструменти для вчителів української літератури в подоланні освітніх втрат:

- використання можливостей варіативної складової типових навчальних програм;
- реалізація резервів щодо подолання освітніх втрат шляхом індивідуальних і групових консультацій, додаткових занять з учнями, онлайн-відеоконтенту тощо;
- розробка мотиваційних завдань для учнів із метою подолання освітніх втрат (літературні конкурси, квести, дидактичні та рольові ігри, театралізація, навчальні проєкти та ін.);
- використання методу короткого опитування чи тесту на початку або в кінці уроку, що дозволяє краще закріплювати й узагальнювати вивчений матеріал;
- аналіз типових помилок і недоліків у засвоєнні матеріалу учнями;
- надання вчителем рекомендацій та доступу до онлайн-ресурсів, які допомагають учням у засвоєнні навчального матеріалу **(відеоуроки, відеоконсультації, доступ до електронних засобів навчання, тестові завдання із самоперевіркою, інтерактивні вправи** (<https://learningapps.org/index.php?page=2&s=%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0%20%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%82%D1%83%D1%80%D0%B0>) тощо);
- використання можливостей формульованого оцінювання навчальних досягнень учнів, що дозволяє відстежити процес досягнення учнем навчальних цілей та надає можливість своєчасно його корегувати;
- використання дидактико-методичного потенціалу підручників;
- створення зразків дидактичного матеріалу для індивідуальної роботи з учнями (тематичні картки, карти опорних знань, різнорівневі завдання, презентації, що дають можливість для самостійного повторення вивченого в цікавій та ігровій формах тощо).

Завдання для учнів повинні також мати мотиваційний характер, сприяти розвитку творчих здібностей школярів, бути компетентісно спрямованими, наприклад: скласти сценарій фільму про письменника чи його художній твір, розповісти про свої вчинки, пригоди, думки й переживання в ролі персонажа літературного твору, придумати ще одну пригоду літературного персонажа, написати передмову до твору, що вивчався, інсценізувати окремі епізоди прозового твору, скласти перелік запитань для інтерв'ю з літературним героєм тощо.

Наприклад, із метою формування читацької компетентності звертаємо увагу на ті епізоди художнього твору, які найбільше зацікавлюють школярів, пропонуємо проблемні та пошукові завдання.

Приклади проблемних питань національно-патріотичного змісту за твором О. Олесь «Микита Кожум'яка»:

- Чому Микита вирішив боротися зі Змієм *лише тоді, коли його попросили про це діти?*
- Чому автор не показує читачеві бій Микити Кожум'яки зі Змієм?
- Чи так просто це – ступити у двобій зі Змієм? Але чому ж Микита наважується на цей вчинок?

Приклад пошукового завдання: знайдіть у драмі-казці афористичні вислови. Поміркуйте та запишіть, як вони можуть допомогти в житті («Хто не бореться, той раб», «Ще не вмерла правда в світі, вогник віри не погас», «Гнулись ми, та досить гнутись» та ін.).

Таким чином, конкретний інструментарій має дібрати/розробити кожен учитель самостійно, урахувавши індивідуальні особливості учнів, можливості організації діяльності в конкретному колективі, досвід попередньої взаємодії, рівень доступу до різних освітніх ресурсів та ін. Власні завдання можна створювати в Google Формах, а також на спеціальних платформах, наприклад, Classtime, Moodle, Edpuzzle, Claroline, Kahoot та ін. Зокрема, використовуючи Google Форми, учитель може розробляти різні види тестових запитань: закритої форми з множинним вибором / вибором однієї правильної відповіді, відкритої форми (з уведенням художнього тексту: короткою або довгою відповіддю), вибір зі списку, питання на відповідність.

Ресурси, які можна використати вчителю української літератури для розробки навчального контенту з метою подолання освітніх втрат

Конкретні поради щодо оптимізації вивчення окремих тем з української літератури й адаптування відповідного педагогічного інструментарію наведені в деяких посібниках і розміщені на інформаційних ресурсах. Серед них можна запропонувати такі:

- «Подолання освітніх втрат з української мови та літератури. Методичні рекомендації та приклади уроків», розроблений проектом «Клуб НУШ» за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» (<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2023/04/Buklet-22Podolannya-osvitnih-vtrat22.pdf>);
- Освітні втрати: 7 кроків ефективного учителя <https://osvitoria.media/experience/osvitni-vtraty-7-krokv-efektyvnogo-uchytelya/>;
- Українська література. 5 клас: експрес-курс подолання освітніх втрат: практичний poradnik; за заг. ред. Т. О. Яценко; автори: Т. О. Яценко, І. А. Тригуб, О. А. Слижук. Київ : Педагогічна думка, 2023. 58 с. (<https://lib.iitta.gov.ua/735026/>);

- Quizizz. Гейміфікована платформа для створення відкритих і закритих запитань, які можна виконувати онлайн як самотійно, так і в командах (<https://quizizz.com/>);
- Quizlet. Платформа, яка допомагає запам'ятовувати визначення, образи, значення за допомогою онлайн-карток. На основі цієї платформи пропонуємо низку карток з української мови та літератури, які можна роздрукувати (https://quizlet.com/olga_pytur);
- Kahoot (<http://surl.li/dasfi>) – це навчальна платформа, за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку знань учнів за допомогою онлайн тестування;
- Сервіс для створення ментальних карт Google. Онлайн-інструмент для узагальнення інформації з можливістю додати зображення та покликання. Готову ментальну карту можна завантажити в різних форматах (<https://coggle.it/>).

Крім того, із метою організації роботи над усуненням освітніх втрат учитель може використати/завантажити необхідні посібники за покликанням: https://znayshov.com/News/Details/navchalno-metodychni_posibnyky_dlia_pedagogichnykh_pratsivnykiv/14#news-pager-label

Отже, наразі ми можемо говорити про необхідність для вчителя української літератури вдосконалювати власну педагогічну майстерність щодо розв'язання проблеми навчальних втрат, добирати або створювати самотійно якісний інструментарій для діагностики та вимірювання прогалин у знаннях учнів, залучати школярів до створення власної траєкторії в надолуженні пропущеного навчального матеріалу.

Іноземна мова

*Ольга МОЛІНА,
методистка Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти*

Першим кроком до подолання освітніх втрат має стати визначення прогалин у знаннях і вміннях учнів / учениць. Діагностичне оцінювання зазвичай проводиться на початку навчального року або на першому занятті з вивчення нового розділу з метою визначення початкового рівня сформованості компетентностей учнів / учениць. Таке оцінювання допоможе вчителеві скорегувати календарно-тематичний план, що відповідатиме запитам учнів, спрогнозувати, а в подальшому – і подолати можливі труднощі в навчанні, створить мотивуючу проблемну ситуацію. Для діагностування доцільно використовувати всю палітру інструментів: педагогічне спостереження; невербальний та вербальний зворотний зв'язок від учнів; усне опитування; аналіз учнівських робіт (виконання завдань на різноманітних платформах, письмові роботи); самооцінювання та взаємооцінювання.

Із метою визначення результатів навчання учнів з іноземних мов педагог може використати інструменти тестування. Це допоможе визначити прогалини в знаннях і вміннях учнів, оцінити потреби: з'ясувати теми, над якими необхідно попрацювати з усім класом, і теми, яким потрібно приділити додаткову увагу з окремими учнями. Задля цього вчителі розробляють тести самостійно або використовують діагностичні тести на платформі Всеукраїнської школи онлайн (<https://lms.e-school.net.ua/>). Також на початку навчального року можна запропонувати учням підсумкові контрольні за попередній рік.

Діагностика рівня опанування навчального матеріалу учнями повинна проводитись як на початку, так і протягом навчального року. **Вимірювання рівня навчальних втрат на різних рівнях освіти є першочерговим завданням, без виконання якого неможливо говорити про побудову стратегій їх подолання.** Важливо поєднувати різні види та формати діагностики й оцінювань з іноземної мови і, найголовніше, забезпечити їх системність: вимірювання повинні проводитись регулярно та із застосуванням надійних інструментів.

Під час дистанційного навчання виникає питання відбору ресурсів для діагностування результатів навчання. У контексті подолання навчальних втрат особливого значення набуває можливість проаналізувати діагностичні роботи учнів у двох аспектах: які прогалини є в результатах навчання конкретних учнів і як учні засвоїли ту чи іншу тему. Пропонуємо перелік цифрових ресурсів, що надають таку можливість:

- Classtime (<https://www.classtime.com/uk>) – гнучка онлайн-платформа, яка інтегрується з Google Classroom, допомагає вчителю проводити онлайн-оцінювання та миттєво визначати результати класу й кожного учня індивідуально.
- Google Форми (<https://forms.google.com>) – хмарний застосунок для організації опитування та анкетування від компанії Google. Використовуючи Google Форми, ви можете створювати різні види тестових запитань: закритої форми з множинним вибором / вибором однієї правильної відповіді, відкритої форми (з уведенням тексту: короткою або довгою відповіддю), вибір зі списку, питання на відповідність, шкала, сітка.
- Quizizz (<https://quizizz.com>) – це сервіс для створення вікторин і тестів. Можна застосовувати в режимі реального часу в класі (групі), а також як окреме позакласне завдання для учня. Сервіс дає змогу стежити за прогресом кожного учня, а також експортувати дані в Excel. Викладач використовує готові тести з бібліотеки Quizizz або самостійно створює тест, гру чи опитування.
- Kahoot (<http://surl.li/dasfi>) – це навчальна платформа, за допомогою якої можна проводити інтерактивні заняття та перевірку знань учнів за допомогою онлайн-тестування.

По-друге, спираючись на результати тестувань, потрібно розробити програму (план) надолуження. У ході створення такої програми важливо врахувати навчальні втрати кожного учня. Саме тому, щоб досягти очікуваних

результатів, закладених у навчальних програмах, необхідно спланувати додаткові заняття як для всього класу, так і окремих груп або учнів. Такі заняття можна проводити онлайн або деякі теми запропонувати учням дистанційно (на самостійне доопрацювання), застосовуючи індивідуальний підхід і враховуючи рівень навченості й уміння учня самостійно вчитися.

По-третє, доцільно змінити підходи до планування та організації освітнього процесу, формату уроків:

- *Оптимізувати обсяг навчального матеріалу.* Подавати інформацію дозовано, використовуючи можливості мікронавчання, вивчати тему невеликими розділами, блоками. Недоцільно перевантажувати зміст уроків великою кількістю вправ і завдань. Кількість нових навчальних одиниць (на уроках іноземної мови це переважно мовні одиниці), визначених для пред'явлення та активізації на одному занятті, не повинна перевищувати межі 7 ± 2 . За твердженням методистів і психологів, це саме той оптимальний обсяг, який учень спроможний успішно засвоїти за один урок. Недоцільно прогнозувати засвоєння школярами всіх аспектів певних граматичних явищ упродовж одного уроку. Організацію навчання нового іншомовного граматичного матеріалу можна здійснювати методом його квантування на частини, що взаємопов'язані між собою та вивчаються на окремих уроках. Зміст і кількість квантів залежить від виду граматичного явища, зокрема його складності та складності засвоєння. Як засвідчує шкільна практика, до таких належать дієслівні часові форми (формування й використання), відмінювання правильних і неправильних дієслів, утворення різних форм іменників і прикметників, порядок слів у реченнях різних типів тощо.
- *Дотримуватися чітких інструкцій, уникати надмірних ускладнень.* Надмірна складність завдань не сприяє якості навчання. Учитель має переконатися в тому, що учні / учениці розуміють зміст завдання. За потреби, запропонувати або розробити разом із ними чіткі інструкції (алгоритми) до виконання завдань.
- *Зосередити увагу на активному навчанні.* Важливим є не тільки зміст навчання, а й те, як учні / учениці досягають очікуваних результатів. Ефективним для всебічного розвитку дитини є діяльнісний підхід до навчання. Педагоги мають заохочувати учнів самостійно формулювати правила, робити висновки; стимулювати брати на себе відповідальність за власні рішення, навчання; підтримувати їхню самостійність у навчанні та житті.
- *Надавати учням / ученицям можливість вибору.* Право вибирати є невід'ємною складовою відповідальності людини. Тому її формуванню в учнів варто приділити особливу увагу на заняттях з іноземної мови: спонукати до вибору різних завдань, способів їх

виконання, варіантів представлення результатів роботи тощо. Такий підхід дає можливість учителю диференціювати процес навчання.

- *Передбачити широке використання ілюстративної та предметної наочності, аудіо- та відеоматеріалів*, що дозволяє доступніше й глибше усвідомлювати зміст об'єктів вивчення. Використання навчальних відео на уроках урізноманітнює види діяльності учнів і сприяє підвищенню пізнавального інтересу та мотивації дітей. Навчальні відео можна знайти на платформі Всеукраїнської школи онлайн (<https://lms.e-school.net.ua/>), каналі EdEra (<https://www.youtube.com/@EdEraEducation/playlists>) тощо. Для підготовки до НМТ можна використати відео на каналі iLearn (<https://www.youtube.com/@iLearnUA>).

Заслуговує на увагу сервіс EDpuzzle (<https://edpuzzle.com/>) – сервіс для створення відеофрагментів з аудіо та текстовими нотатками, запитаннями й завданнями до них. За основу для створення власного ролика можна взяти будь-яке відео з YouTube, Khan Academy, TED-Ed тощо, чи просто завантажити власне відео. За допомогою EDpuzzle можна створити вікторину, додавши безпосередньо у відео запитання (з варіантами відповіді або відкриті), пояснити деякі фрагменти з відео, прокоментувати або повністю озвучити вибраний відеосюжет. Цей сервіс інтегрований з Google Classroom, що дає можливість відстежувати, хто з учнів переглянув відео та як справилися із запропонованими завданнями. Більш детально з роботою сервісу можна ознайомитися за посиланням: <https://support.edpuzzle.com/hc/uk>.

- *Активізувати формування механізмів іншомовного спілкування*, використовуючи тематично доступні мовленнєві ситуації/мікроситуації, рольові ігри, проєктну роботу, які сприяють наближенню висловлень учнів до реальних умов мовленнєвої взаємодії.
- *Ширше долучати до процесу навчання, окрім поширених у шкільній практиці індивідуальних форм роботи, парні, групові*, що характерні реальним умовам спілкування й можуть проводитися за зразком як орієнтовною основою діяльності та слугувати своєрідним алгоритмом виконання учнями іншомовних комунікативних дій.
- *Регулярно інформувати учнів про результати їхньої роботи*, доступно, обґрунтовано й етично коментуючи виконані ними на уроках і вдома види діяльності, що дає їм змогу об'єктивно оцінювати свою роботу та знаходити шляхи її вдосконалення.

Історія

Валентина СІДОРЧУК

методистка Центру методичної та аналітичної роботи
Харківська академія неперервної освіти

Висновки за результатами регіональних моніторингових досліджень щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів (загальні тенденції)

У межах регіонального моніторингового дослідження готовності учнів 11 класів до вступних випробувань проведено тестування з історії України в 11 класах закладів загальної середньої освіти за завданнями, що за структурою та змістом були аналогічні НМТ.

Найбільші труднощі в одинадцятикласників викликали завдання, які передбачали роботу з візуальними джерелами: з вибором однієї відповіді – на впізнавання історичних персоналій та їх діяльності, що передбачало роботу з картосхемою («Козацька Україна наприкінці 50 – 80-х рр. XVII ст.»); на встановлення відповідності – між іменем діячів і фактами їхньої біографії (за фотопортретом) із теми «Утвердження більшовицького тоталітарного режиму в Україні»; з вибором трьох правильних відповідей із семи запропонованих варіантів – на групування інформації відповідно до історичного періоду в процесі розпізнавання та аналізу картосхеми («Україна в роки Першої світової війни. Початок Української революції. Розгортання Української революції. Боротьба за відновлення державності»).

Найскладнішими для одинадцятикласників виявилися завдання на встановлення послідовності історичних подій. Серед таких завдань найгірше учні впорались із завданням, що передбачало роботу з візуальними об'єктами («Україна в умовах деєсталінізації. Україна в період загострення кризи радянської системи. Становлення України як незалежної держави»).

Рекомендації щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів за результатами регіональних моніторингових досліджень

Виявлені проблеми говорять про необхідність подолання навчальних втрат.

Насамперед необхідно продіагностувати рівень опанування учнями навчального матеріалу.

Для якісної діагностики успішності необхідно виокремити певне ядро знань, яким повинні оволодіти учні для переходу в наступний клас, і робити орієнтири на нього. Найбільшу увагу доцільно приділити «чутливим» питанням засвоєння тієї чи іншої теми.

Далі потрібно розробити інструменти для оцінювання успішності учнів. Це можуть бути тести у форматі ЗНО/НМТ.

На освітній платформі «Всеукраїнська школа онлайн» учителі можуть використовувати діагностичні тести для визначення прогалів у результатах навчання учнів: <https://lms.e-school.net.ua/>

Після виконання учнями діагностичних робіт слід проаналізувати їх результати й скоригувати календарно-тематичний план. Для цього треба обрати теми, які можна перенести на самостійне опрацювання учнями (доцільно сюди включати теми, з яких наявні якісні ресурси); ущільнити теми, простіші для засвоєння, і навпаки – визначити ті, що потребують детальнішого вивчення; визначити теми, що вивчаються вперше й без яких неможливе засвоєння подальшого матеріалу

Після цього необхідно розробити плани подолання навчальних втрат: колективні, групові або індивідуальні. Такі плани можуть включати самостійну роботу учнів, консультації вчителя, виконання завдань у групах.

Цікавим є приклад діагностики та компенсації навчальних втрат, які розробили співробітники відділу суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки НАПН України (<http://surl.li/mzxjk>).

З метою виокремлення важливих (ключових) навчальних результатів опанування змісту кожного з курсів історії розроблено так звані «карти очікуваних результатів». Вони подані у вигляді таблиць, де в першій колонці запропоновані сюжети предметного змісту (основні ідеї/змістові лінії, що замінюють деталізований зміст), а в другій колонці визначені результати, які мають бути перевірені під час процесу усунування навчальних втрат (перелік умінь, що мають продемонструвати учні).

На основі запропонованих карт очікуваних результатів учитель може використати різні способи діагностики/оцінювання рівня освітніх втрат учнів, запропонувавши їм інструменти самооцінювання (наприклад, аркуші самооцінювання чи самоаудит), виконання учнями тестів, творчих завдань, усне/письмове опитування (контрольна робота) тощо.

Вагому роль у компенсації навчальних втрат з історії автори надають використанню тестових завдань.

При цьому важливо враховувати, що тестування зазвичай обмежене певними форматами завдань, а це не завжди дає можливість перевірити різноманітні знання та навички учнів, зокрема рівень їхньої креативності та критичного мислення. Також слід пам'ятати про можливість угадування учнями правильної відповіді, що робить результати тестування менш достовірними. Відповідно, необхідно комбінувати різні методи оцінювання, щоб отримати максимально об'єктивну картину рівня навчальних досягнень учнів.

Діагностування рівня навчальних втрат учнів можна проводити за допомогою запитань і завдань для усного/письмового опитування. *Інструментом визначення навчальних втрат учнів можуть бути усні та письмові завдання.*

Усні завдання передбачають опитування учнів (залік, колоквіум) і вимагають додаткового часу. Учитель може оптимізувати цей процес, запропонувавши учням взаємоопитування, а потім вибіркове опитування учнів за окремими запитаннями.

Письмова робота може передбачати творчі завдання, які цікавіші для учнів, однак потребують чітких і зрозумілих (вимірюваних) критеріїв оцінювання. Або

ж вони мають бути за характером в основному репродуктивними, з елементами перетворювальних завдань (складання таблиць, послідовностей, схем, пояснень, наведення прикладів тощо).

Для подолання навчальних втрат, які були виявлені під час регіонального моніторингового дослідження, доцільно рекомендувати наведене нижче.

Під час вивчення певного історичного періоду учням необхідно зрозуміти ключових дійових осіб та їх позицію. Доцільно записати в таблицю їхні ідеї, партії, організації та утворення. Можна створити хронологічну лінію часу, відобразивши на ній ключові події, дати. Перед вивченням нової теми варто повторювати матеріал із минулої, щоб розуміти історичну послідовність.

Узагальнити та краще запам'ятати матеріал допоможуть: співставлення, порівняння; креслярські та комбіновані засоби навчання: графіки, таблиці, схеми, логічні ланцюжки; графічні техніки представлення інформації: опорні схеми, інтелектуальні карти, денотатний граф (навчальний прийом, що дозволяє структурувати інформацію, а також наочно зображувати смислові зв'язки між ключовим поняттям і його ознаками; в основі прийому – блок-схема, яка описує поняття, розкриваючи його ключові аспекти).

Також важливим є враження (глибоке, яскраве й міцне враження про те, що ви хочете запам'ятати) та асоціації (формування різноманітних численних асоціацій з усіма фактами, які хочемо запам'ятати).

Для кращого розуміння та візуального запам'ятовування історичних діячів та їх діяльності можна рекомендувати різноманітні онлайн-ресурси. Наприклад, iLearn – безкоштовна освітня онлайн-платформа з навчальними відеокурсами, вебінарами й тестами: <https://ilearn.org.ua/>; тренажери на сайті Львівського регіонального центру оцінювання якості освіти: <https://lv.testportal.gov.ua/traneeHistory/edusite/index.html>

Географія

*Олександр ГРІНЧЕНКО,
старший викладач кафедри соціально-гуманітарної освіти,
Олександр САВВІЧ,
методист Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти*

Питання визначення освітніх втрат і їхнього подолання в умовах воєнного стану є чи не найактуальнішими для вчительської спільноти.

Подолання освітніх втрат із географії (як і будь-якого іншого предмета чи інтегрованого курсу) вимагає комплексного підходу, який включає впровадження новітніх технологій діагностики та навчання, адаптацію навчальних програм, а також забезпечення всебічної підтримки учасників освітнього процесу.

Як відомо, **освітні втрати** – це уповільнення чи переривання освітнього прогресу через великі паузи в навчанні. Їх вагомою складовою є **навчальні втрати** – відставання у здобутті знань, навичок і компетенцій учнями через значні незаплановані перерви в навчальному процесі. Небезпека освітніх втрат полягає в тому, що вони мають тенденцію до накопичення та можуть здійснювати негативний вплив на особистий розвиток і майбутні можливості учнів, впливаючи на їх здатність повноцінно інтегруватись у суспільство та в економіку.

Кожен із чинників, які зумовлюють навчальні втрати (у т. ч. з географії) потребує своїх заходів щодо зменшення їх негативного впливу (табл. 1):

Таблиця 1

Аналіз чинників, які зумовлюють навчальні втрати

Чинники, які зумовлюють навчальні втрати	Заходи щодо зменшення негативного впливу
1. Психологічний вплив. Війна суттєво впливає на психологічний стан учнів, що веде до зниження їхньої пізнавальної активності, уникання школи, низької концентрації уваги та погіршення когнітивних навичок.	Рекомендуємо проводити психологічні хвилинки під час уроків, установлювати довірливі відносини з учнями, підтримувати відкритий діалог.
2. Повітряні тривоги та відключення електроенергії. Постійні повітряні тривоги призводять до переривання уроків на години, іноді декілька разів на день. Ракетні обстріли часто викликають відключення електроенергії, що особливо ускладнює дистанційне навчання.	Рекомендуємо заохочувати учнів самостійно опрацьовувати матеріал у зручний для них час, використовуючи можливості додатка Google Classroom, ресурси онлайн-платформ, таких як «ВШО», «EdEra», «iLearn» тощо.
3. Проживання в зоні активних бойових дій. Воєнні дії ускладнюють проведення обов'язкових практичних робіт і досліджень, що є важливими для формування практичних умінь і навичок учнів.	Рекомендуємо залучати учнів до практичних завдань під час дистанційних уроків, пояснюючи важливість кожного етапу навчання: від пояснення нового матеріалу до узагальнення та перевірки знань.
4. Зміна місця проживання. Евакуація через воєнні дії призвела до зміни місця навчання для багатьох учнів. Вони стикаються з різними вимогами до освітнього процесу в нових школах, особливо за кордоном.	Рекомендуємо підтримувати учнів в адаптації до нових умов навчання, допомагаючи їм надолужити можливе відставання у вивченні географії.

Першочерговим кроком до подолання освітніх втрат є проведення якісної діагностики успішності учнів на різних рівнях освіти. Це дає змогу зрозуміти освітні проблеми, які виникають в учнів під час навчання географії, виявити ті прогалини, які потребують нагального заповнення.

Навчальні втрати, крім іншого, посилюють навчальні розриви – значну та стійку різницю в академічній успішності між різними групами (категоріями) учнівства. Найчастіше навчальні розриви спостерігаються між учнями з родин із

вищими та нижчими доходами, хлопцями і дівчатами, тими, хто проживає та навчається в місті й селі, мігрантами й автохтонами, а також між учнями, які проживають у районах воєнних дій, і учнями, які мешкають у більш безпечних регіонах.

Оскільки пропуски занять із географії можуть негативно вплинути на успішність учнів, **пропонуємо покрокову інструкцію з порадами та стратегіями для вчителів географії «Як допомогти учням надолужити пропущене та успішно продовжити навчання з географії».**

Перший крок – налагодити зв'язок із учнями, щоб зрозуміти причину пропуску та визначити їх потреби. Це можна зробити особисто, по телефону або електронною поштою. Далі важливо оцінити, що саме учні пропустили. Це можна зробити, переглянувши плани уроків, завдання та оцінки. Складіть план, який допоможе учням надолужити пропущене. План повинен включати такі пункти:

- Визначте, які теми та навички є найважливішими для надолуження.
- Оберіть ресурси, які допоможуть учням (індивідуально) надолужити пропущене: підручники, робочі аркуші, онлайн-ресурси тощо.
- Установіть чіткий графік для надолуження пропущеного.
- Надайте учням необхідну підтримку, щоб кожен/кожна могли успішно надолужити пропущене (це може включати додаткові пояснення, індивідуальну роботу або допомогу із завданнями).
- Важливо спілкуватися з батьками учнів про прогрес дітей та щодо плану надолуження.
- Регулярно здійснюйте моніторинг прогресу учнів і оцінюйте розуміння ними матеріалу.
- Заохочуйте учнів ставити запитання, якщо вони не зрозуміли певний матеріал.
- Надайте учням можливість самостійно вивчати матеріал за допомогою додаткових ресурсів, таких як онлайн-курси, відео та статті.
- Використовуйте різноманітні методи навчання, щоб залучити учнів і допомогти їм краще засвоїти матеріал.
- Будьте терплячі та підтримуйте учнів, які намагаються надолужити пропущене.

Також рекомендуємо ознайомитися з цікавими матеріалами освітніх експертів щодо навчальних втрат:

- «10 стратегій для допомоги учням надолужити пропущене навчання»: <https://www.nea.org/professional-excellence/student-engagement/tools-tips/hooks-hooked-homework>;
- «Як допомогти учням надолужити пропущене навчання»: <https://www.edutopia.org/article/chronically-absent-students-one-potential-solution/>.

Потенційно доцільні кроки з подолання навчальних втрат можуть мати позитивний вплив лише в комплексі, за умови продуманої організації та з урахуванням ризиків. Важливо пам'ятати, що всі учні унікальні, тому те, що працює для одних, може не працювати для інших. Отже, необхідно гнучко підходити до планування та надавати учням усю необхідну підтримку для їх успіху.

Державна служба якості освіти України провела дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни. Вдалося виявити ключові чинники, що призводять до втрат у результатах навчання учнів і, відповідно, у якості освіти, та розробити рекомендації для органів державної влади, громад і безпосередньо закладів загальної середньої освіти щодо подолання цих втрат. Детальніше з цими матеріалами можна ознайомитися за покликанням: <https://sqe.gov.ua/tretina-uchniv-v-umovakh-viyni-ne-mali-po/>

Пропонуємо вчителям географії 10 шляхів подолання навчальних втрат і розривів із географії.

1. Інтерактивні технології. Використовуйте інтерактивні карти, географічні інформаційні системи (ГІС) та інші цифрові інструменти для візуалізації географічних даних. Це допомагає учням краще розуміти матеріал і робить навчання більш захопливим.

Наприклад <https://www.google.com.ua/maps>, <https://worldmapper.org/>, <https://earth.google.com/>, <https://new.osvitanet.com.ua/heohrafiia/>, <https://dc.kgf.com.ua/>, <http://www.ua-maps.com/>, <https://www.openstreetmap.org/>, <https://www.nationalgeographic.com/maps/>, <https://www.arcgis.com/apps/instant/atlas/index.html?appid=0cd1cdee853c413a84bf44b9a6931f0d>

Ці ресурси допомагають учням розвивати просторову уяву та краще розуміти географічні закономірності, розташування різноманітних географічних об'єктів. За допомогою цих сервісів можна також вивчати топографію, прокладати й відслідковувати маршрути, досліджувати різні країни, регіони світу. Проводьте регулярні заняття з картографії, навчаючи учнів читати, аналізувати та створювати карти. Це розвине їх просторові уявлення, допоможе краще орієнтуватись у вивченні географічних об'єктів і явищ.

2. Платформи для дистанційного навчання. Використовуйте освітні платформи, такі як «ВШО» <https://lms.e-school.net.ua/>, «EdEra» <https://ed-era.com/>, «Онлайн-тести зовнішнього оцінювання» <https://zno.osvita.ua/>, «На урок» <https://naurok.com.ua/>, для доступу до якісних навчальних матеріалів і уроків. Це дозволить учням навчатися навіть у випадках переривання звичайного навчального процесу.

3. Індивідуальний підхід. Проводьте додаткові консультації та заняття для учнів, які потребують індивідуальної підтримки. Це дозволить вчасно виявляти й усувати прогалини в знаннях.

4. Практичні заняття та проєкти. Заохочуйте учнів до участі в практичних заняттях і дослідницьких проєктах, що пов'язані з актуальними географічними проблемами – зміна клімату, екологічні катастрофи тощо.

5. Ігрові методи навчання. Використовуйте географічні ігри, вікторини та рольові ігри для закріплення знань. Гейміфікація навчального процесу може підвищити мотивацію учнів і зробити навчання більш цікавим. Наприклад, <https://www.geoguessr.com/seterra/>, <https://wordwall.net/uk>, <http://rebus1.com/ua/>, <https://kahoot.com/>, <https://learningapps.org/>

6. Співпраця з батьками: Включайте батьків у навчальний процес, інформуючи їх про важливість підтримки дітей у навчанні та надаючи рекомендації щодо додаткових занять удома.

7. Створення навчальних відео. Записуйте власні навчальні відео з поясненням складних тем. Використовуйте їх як додатковий матеріал для учнів, які потребують повторного перегляду та закріплення матеріалу.

8. Систематизація знань. Використовуйте схеми, карти пам'яті, таблиці для систематизації знань. Це допоможе учням краще структурувати інформацію та легше запам'ятовувати її.

9. Регулярне повторення матеріалу. Упроваджуйте систематичне повторення пройденого матеріалу, щоб учні краще закріплювали знання та не забували їх із часом.

10. Крос-дисциплінарне навчання. Інтегруйте географію з іншими предметами, такими як історія, біологія, економіка, щоб створити більш комплексне розуміння світу.

Ці шляхи подолання навчальних втрат і розривів допоможуть учителям географії ефективно подолати навчальні втрати, збагачуючи навчальний процес і підвищуючи рівень знань учнів.

Рекомендуємо вчителям географії також ознайомитися з такими матеріалами щодо подолання освітніх втрат:

- https://testportal.gov.ua/wp-content/uploads/2023/04/Learning-losses_Ukraine.pdf - Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання / Український центр оцінювання якості освіти;
- https://cedos.org.ua/wp-content/uploads/ua-saved_overview-report-2022-web.pdf - Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи / Аналітичний центр Cedoss;
- <https://kno.rada.gov.ua/uploads/documents/38605.pdf> - Рекомендації слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання»;
- https://lms.e-school.net.ua/course_category/ - Діагностичні тести / Всеукраїнська школа онлайн;
- <https://eo.gov.ua/osvita-v-umovakh-voiennoho-stanu/2022/04/11/> - Освіта в умовах воєнного стану / Освітній омбудсмен України;
- https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/2023/07/31/Unicef.Immmediate_actions.frame.proofreading.ua.1-31.07.2023.pdf - Рекомендації щодо організації програм із надолуження освітніх втрат.

Біологія

Оксана ЗАЙЦЕВА,
методистка Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти

Першим кроком у подоланні освітніх втрат має бути виявлення прогалин у знаннях і вміннях учнів.

Діагностування освітніх втрат і розривів у біології є важливим інструментом для забезпечення якості навчання, підвищення ефективності навчального процесу та підтримки успішності учнів. Це дозволяє:

- зосередити зусилля, визначити, де саме учні потребують найбільшої підтримки, щоб допомогти їм швидше надолужити втрачене;
- персоналізувати навчання, тобто розробити навчальні програми та стратегії, які відповідають індивідуальним потребам усіх учнів;
- відстежувати прогрес і вчасно оцінити ефективність втручань та внести необхідні корективи;
- підвищити мотивацію: ідентифікація освітніх втрат і розривів може допомогти учням зрозуміти свої слабкі місця та спонукати їх активніше працювати над вирішенням цих проблем, що може підвищити їхню мотивацію до навчання.

Для діагностування доцільно використовувати всю палітру інструментів: педагогічне спостереження; невербальний та вербальний зворотний зв'язок від учнів; усне опитування; аналіз учнівських робіт (виконання завдань на різноманітних платформах, письмові роботи); аналіз оцінок, отриманих учнями протягом року, для виявлення проблемних тем; самооцінювання та взаємооцінювання.

Важливо використовувати різноманітні методи діагностики, щоб отримати комплексну картину освітніх втрат.

Для визначення результатів навчання учнів із біології вчителі можуть використовувати засоби тестування. Це допоможе виявити прогалини в знаннях і вміннях учнів, оцінити потреби: визначити теми, які вимагають обговорення всім класом, і теми, які потребують додаткової уваги з боку окремих учнів. Для цього вчителі розробляють тести самостійно або використовують діагностичні тести на платформі «Всеукраїнська школа онлайн» (<https://lms.e-school.net.ua/>), тренажери на сайті «Osvita.ua» (<https://zno.osvita.ua/biology/tema.html>), на сайті Львівського регіонального центру оцінювання якості освіти (<https://zno.lvtest.org.ua/>).

Така програма надолуження може включати в себе не лише додаткові уроки з предмета, але й додаткові заняття з розвитку навичок самостійного навчання, раціонального планування часу й роботи в команді. Учні мають свої сильні та слабкі сторони, тому важливо підібрати індивідуальний підхід до кожного учасника освітнього процесу. Проведення додаткових занять онлайн може стати відмінним варіантом для тих учнів, які не можуть відвідувати заклад

освіти через певні обставини. Також це дасть можливість учням самостійно планувати свій розклад і вчитися в зручний для них час. Для того щоб усі учні розвивалися належним чином, важливо об'єднати зусилля вчителів, батьків і керівництва закладу освіти для успішної реалізації програми надолуження. Застосування індивідуального підходу до навчання учнів дозволить досягти значних успіхів у відновленні освітніх втрат. Важливо враховувати унікальність дітей та їх потенціал для подальшого розвитку. Максимально використовуючи можливості онлайн і офлайн навчання, можна створити оптимальні умови для успішної адаптації всіх учасників освітнього процесу.

Учитель, який прагне допомогти учням подолати навчальні втрати з біології та визначити їх прогалини, має у своїй роботі поєднувати декілька стратегій.

Охарактеризуємо деякі з них.

Ефективним інструментом для подолання навчальних втрат є впровадження методу проєктів при вивченні біології. Проєктна діяльність – одна з перспективних складових освітнього процесу, оскільки вона створює умови для творчого саморозвитку та самореалізації учнів, формує у них життєві компетенції, зокрема: полікультурні, мовленнєві, інформаційні, політичні та соціальні. Самостійне здобування знань учнями, їхня систематизація, можливість орієнтуватися в інформаційному просторі, бачити проблему й ухвалювати рішення відбувається саме через упровадження методу проєктів.

Цей підхід активно залучає учнів до власного навчання та дозволяє їм розвивати не лише знання, але й навички самостійної роботи, творчого мислення та комунікації.

Проєктна діяльність на уроках біології може бути важливим інструментом для подолання навчальних втрат, сприяючи глибшому розумінню матеріалу й активному залученню учнів до навчання.

Доцільним є застосування візуалізації та демонстрацій під час навчання. Біологія – це наука про живе, тому вчителям необхідно використовувати візуальні засоби, такі як діаграми, схеми, відеоматеріали, 3D-моделі, презентації, відвідування віртуальних музеїв, ботанічних садів, зоопарків або інших місць, пов'язаних із біологією, зображення живих організмів, клітинних процесів або екологічних систем – усе це значно полегшує сприйняття нового матеріалу. Наприклад, вивчаючи біологію людини, можна користуватись онлайн-платформою BIODIGITAL, де вивчаємо будову людини за допомогою 3-D моделей:

https://human.biodigital.com/view?id=production/maleAdult/face_facial_artery_and_vein_quiz&lang=en

Використання віртуальних лабораторій дозволяє учням вивчати біологічні процеси й екологічні взаємодії в інтерактивній формі. Наприклад, віртуальна лабораторія «PhET Interactive Simulations» містить симуляції, які дозволяють вивчати процеси фотосинтезу, клітинного дихання та інші важливі біологічні явища: https://phet.colorado.edu/sims/html/gene-expression-essentials/latest/gene-expression-essentials_all.html.

Багато онлайн-ігор пропонують інтерактивні завдання, пов'язані з біологією та екологією. Наприклад, «EcoWorld: Save the Animals» дозволяє учням вивчати різноманітні екосистеми та рятувати вимираючі тварини, вирішуючи таким чином екологічні проблеми:

<https://education.nationalgeographic.org/resource/food-web/> .

Організація віртуальних екскурсій до різних екосистем і природних місць дозволяє учням досліджувати біологічні різноманіття та екологічні процеси. Наприклад, деякі сайти пропонують віртуальні тури по національних парках і заповідниках: <https://aqua.org/explore/animals/> .

Для дослідження біорізноманіття своєї місцевості доцільно використовувати мобільні додатки.

- «Плазуни і земноводні України», де можна знайти фото, описи, охоронні статуси та звуки (для амфібій), що видають тварини.
- Додаток «PlantNet» за рахунок застосування штучного інтелекту та допомоги інших користувачів є незамінним у вивченні рослинної складової екосистем. Він здатний розпізнавати приналежність організмів до однієї зі світових флор. Окрім детальних описів і фото містить фенологічні дані, що є досить суттєвим у такій місцевості, як наша.
- Додаток-атлас «Птахи України», який містить фото, описи, звуки птахів, посилання на зовнішні джерела, є, по суті, кишеньковим визначником.
- Дані міжнародного порталу досліджень із біорізноманіття iNaturalist і його версії у вигляді мобільного додатка iNaturalist, яку можна застосовувати будь-де, якщо у вас є смартфон, навіть за відсутності ноутбука або стаціонарного ПК.

Використання ментальних карт на уроках біології є ефективним методом для подолання освітніх втрат і збагачення розуміння предмета. Ментальні карти, або інтелект-карти, виглядають як візуальні діаграми, що допомагають організувати та структурувати інформацію, роблячи її більш доступною, такою, що легко запам'ятовується.

Створення ментальних карт дозволяє учням візуалізувати взаємозв'язки між різними концепціями й термінами в біології. Вони структурують і організовують інформацію таким чином, що полегшує її сприйняття. Ментальні карти також слугують учням ефективним інструментом для засвоєння ключових термінів. Слова й поняття є візуально пов'язаними, що полегшує їх запам'ятовування.

Використання навчальних відео на уроках у різноманітні види діяльності учнів і сприяє підвищенню пізнавального інтересу та мотивації дітей. Навчальні відео можна знайти:

- на платформі ВШО (<https://lms.e-school.net.ua/>),
- каналі EdEra (<https://www.youtube.com/@EdEraEducation/playlists>) тощо.

Цікавим є онлайн-курс «Автостопом по біології», що вміщує, окрім коротких, але дуже інформативних відео, конспекти й тестові завдання. Він

дозволяє школярам закріпити та систематизувати вивчений матеріал в асинхронному режимі.

Зазначені вище стратегії допоможуть учителям ефективно визначити прогалини учнів у знаннях із біології, а також допомогти їм подолати навчальні втрати.

Фізика

*Світлана ФЕДЧЕНКО,
методистка Центру методичної та аналітичної роботи
Харківської академії неперервної освіти*

Висновки за результатами регіональних моніторингових досліджень щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів (загальні тенденції)

Відповідно до регіонального освітнього проекту «Моніторинг навчальних втрат і розривів у системі загальної середньої освіти Харківської області» у межах регіонального моніторингового дослідження розвитку ключових компетентностей учнів у базовій школі з 13 по 22 лютого 2024 року в Харківській області відбулося тестування дев'ятикласників із природничих дисциплін. Формат завдань відповідав формату міжнародного дослідження PISA, яке оцінює наскільки учень зможе використовувати знання та вміння, отримані в школі, за можливих життєвих труднощів і викликів.

Результати тестування показали, що незалежно від формату завдань (з вибором однієї правильної відповіді, з вибором кількох відповідей, відкритої форми з розгорнутою відповіддю) найбільші труднощі в дев'ятикласників викликали завдання на наукове інтерпретування даних і доказів. Найбільш складним для учасників тестування виявилось завдання відкритої форми з розгорнутою відповіддю на оцінювання та розроблення наукового дослідження. Такі результати свідчать про негативний вплив викликів, з якими Українська освіта зіштовхнулася у 2020-2022 роках (зміна форми здобуття освіти, переведення закладів з очного на дистанційне та змішане навчання, нестабільні умови організації освітнього процесу – повітряні тривоги, відключення електроенергії, перебої з інтернетом), на результати навчання учнів із фізики, особливо її практичної складової. Тому питання подолання/запобігання навчальних втрат і розривів потребує подальшого вирішення.

Рекомендації щодо подолання/запобігання навчальних втрат і розривів за результатами регіональних моніторингових досліджень

1. Діагностика навчальних втрат

Діагностику динаміки результатів навчання учнів варто проводити тричі на рік: на початку, у середині та наприкінці навчального року.

Кроки вчителя для діагностики навчальних втрат учнів

- Визначити результати навчання, які підлягатимуть діагностиці.
- Важливо визначити найважливіші результати з навчальної програми з фізики за минулий період часу, без яких неможливе подальше вивчення предмета.
- Розробити (або підібрати) діагностичний інструментарій.

Оскільки розроблення діагностичного інструментарію є досить складною справою, учителі можуть скористатися діагностичними тестами з фізики, що розміщені на платформі «Всеукраїнська школа онлайн» (https://lms.e-school.net.ua/course_category/fizika/), тренажерами на сайті «Osvita.ua» (https://lms.e-school.net.ua/course_category/fizika/), на сайті Львівського регіонального центру оцінювання якості освіти (<https://zno.lvtest.org.ua/>).

Розробляючи ж власний інструментарій, бажано формувати завдання так, щоб одне завдання охоплювало конкретний результат навчання та стосувалося конкретної теми.

Для швидкої обробки результатів краще застосовувати цифрові інструменти.

- Провести діагностичну роботу.

Бажано максимально знизити ступінь стресу в учнів під час діагностування. Водночас слід забезпечити умови, щоб унеможливити порушення академічної доброчесності серед учнів. Якщо правильно донести до учнів мету діагностування та пояснити, що результати будуть використовуватися лише для того, щоб організувати більш ефективно їх навчання, то списування та інші прояви недоброчесності втратять сенс.

- Перевірити роботи та надати зворотний зв'язок учням щодо їхніх результатів.

Перевага користування діагностичними тестами на платформі Всеукраїнська школа онлайн – результати учнів будуть автоматично опрацьовані, а вчитель отримає детальний звіт про те, як учні впорались із завданнями.

- Узагальнити результати щодо успішності виконання діагностичних робіт, визначити навчальні прогалини, утворити групи учнів, які мають схожі навчальні втрати.
- Спланувати та провести роботу щодо компенсації навчальних втрат.
- Провести повторну діагностику, проаналізувати динаміку результатів.

На платформі «Всеукраїнська школа онлайн» (https://lms.e-school.net.ua/course_category/fizika/) є також тести для вторинної діагностики з фізики для 7, 8, 9 класів. За результатами тестування вчитель буде бачити ефективність проведеної роботи з надолуження навчальних втрат і зможе планувати свою роботу з класом надалі.

Результати діагностування доцільно використати для коригування календарно-тематичного плану вивчення предмета. Залежно від готовності здобувачів освіти засвоювати програмовий матеріал учитель може розширити

(збільшити) тематичний блок «Повторення (за попередній навчальний рік)» для подолання виявлених утруднень і відповідно ущільнити програмовий матеріал, який має вивчатись, або опрацювати нові тематичні блоки. Але перші уроки, виділені на опрацювання теми, доцільно присвячувати повторенню тих тем попереднього класу, на яких базується вивчення нової теми.

2. Компенсація навчальних втрат

Компенсація навчальних втрат залежить від їх обсягу та кількості учнів, які мають такі втрати. Ідеальної стратегії компенсації навчальних втрат не існує: кожен обраний шлях матиме свої переваги й недоліки. Тому вибір стратегії та прийняття рішення щодо кожного учня має бути індивідуальним.

Одним із варіантів подолання/запобігання освітніх втрат може бути *проведення компенсаторних занять* як для класу, так і для окремої групи школярів або зведеної групи класів однієї паралелі після завершення семестру та навчального року, а також у період літніх канікул. Такі заняття повинні організовуватися за добровільною згодою всіх учасників освітнього процесу та бути орієнтовані, перш за все, на тих учнів, які бажають підвищити результати своїх навчальних досягнень.

В умовах дистанційного навчання фізики виконання учнями імітаційних дослідів й експериментів є чи не єдиним засобом формування експериментальних умінь. Адже саме моделюючи експеримент, здобувачі освіти закріплюють теоретичні знання та набувають практичних навичок.

Використання спеціальних середовищ-симуляторів і віртуальних лабораторій стає важливим дидактичним інструментом в умовах, коли реальний навчальний експеримент із об'єктивних причин не може бути реалізований у шкільній лабораторії.

Дидактичну цінність має також демонстрування вчителем відповідних явищ і процесів у синхронному або асинхронному режимах, відеотрансляція експерименту зі шкільного кабінету, використання відеозаписів дослідів із Ютубу. Наявні засоби підтримки дистанційного навчання в суб'єктів освітнього процесу дають можливість не лише демонструвати проведення експерименту, а й фіксувати реальні результати вимірювань фізичних величин, а відповідні застосунки – ефективно їх опрацювати та інтерпретувати.

Використання віртуального навчального експерименту з огляду на специфічні особливості має здійснюватися дидактично виважено. Зокрема, під час роботи з програмами-симуляторами в учнів формуються вміння планувати дослідження, добирати альтернативи його реалізації та відповідне обладнання, фіксувати, опрацювати й аналізувати результати експерименту, а також представляти їх, аргументувати висновки. Натомість спостереження демонстрацій і робота у віртуальному середовищі не забезпечують формування умінь використовувати реальні вимірювальні прилади, складати установки та працювати з ними, що може ускладнити застосування відповідних умінь і навичок учнями в реальних життєвих ситуаціях.

Тому для забезпечення повноцінної реалізації, зокрема, експериментального складника навчання фізики актуальним є поєднання

дистанційного та змішаного навчання, безперечно, з урахуванням безпечних умов реалізації освітнього процесу.

Широке використання засобів комп'ютерної підтримки розглядається сьогодні як один із найбільш дієвих інструментів діагностики та компенсації освітніх втрат здобувачів загальної середньої освіти з фізики. Пропонуємо перелік цифрових платформ, які допоможуть учителю в подоланні/запобіганні навчальних втрат і розривів із фізики:

- ifelique.com – база навчальних 3D-візуалізацій з природничих наук, має зручний інтерфейс, можливість вибору української мови в налаштуваннях і надає можливості для адаптації контенту під індивідуальні потреби вчителя;
- myphysicslab.com (англійською та німецькою мовами) – понад 50 віртуальних дослідів;
- vlab.co.in (англ.) – віртуальні лабораторні роботи з природничих дисциплін, у тому числі з фізики;
- phet.colorado.edu (має український інтерфейс) – один із найпопулярніших ресурсів для моделювання експериментів у рамках практично всіх демонстраційних і лабораторних робіт зі шкільного курсу;
- labster.com/simulations – світова платформа «Labster», має чимале розроблення віртуальних навчальних симуляторів досліджень (це інтерактивне навчальне середовище дозволяє практикувати лабораторні навички та візуалізувати теорію);
- ua.mozaweb.com – онлайн-сервіс різноманітних цифрових уроків, відео- та аудіоматеріалів, бібліотеки цифрових інструментів;
- PhET Interactive Simulations – колекція інтерактивних симуляцій, зокрема з фізики, розроблених університетом Колорадо (вбудований у браузер гугл-перекладач забезпечує переклад українською);
- YouTube-канал учителя фізики Павла Віктора – зібрано 45 відеоуроків із докладними поясненнями та прикладами розв'язання задач.

Хімія

*Олексій ГРИГОРОВИЧ,
методист Центру методичної та аналітичної роботи
Харківська академія неперервної освіти*

Останні роки виявили низку викликів для освітньої системи, серед яких найскладнішими є пандемія COVID-19 і воєнні дії на території України. Ці обставини суттєво вплинули на навчальний процес і призвели до значних освітніх втрат серед учнів, а також змусили заклади освіти перейти на дистанційне навчання, що, у свою чергу, створило нові виклики для учнів,

учителів і батьків. Відсутність живого спілкування, недостатній рівень технічного забезпечення, зниження мотивації до навчання – усе це призвело до зниження якості засвоєння навчального матеріалу.

Воєнні дії на території України також мають серйозні наслідки для освітнього процесу. Вимушене переселення родин, психологічний стрес, руйнування інфраструктури, відсутність стабільності та безпеки – ці фактори негативно впливають на здатність учнів зосередитися на навчанні та поглиблювати свої знання.

Першим етапом у подоланні освітніх утрат є попереднє оцінювання. Це критичний етап у визначенні рівня знань учнів і виявленні освітніх втрат. Попереднє оцінювання дає можливість учителям отримати об'єктивні дані про навчальні досягнення учнів і визначити проблемні зони, які потребують особливої уваги.

Метою попереднього оцінювання є:

- Визначення початкового рівня знань і навичок учнів із хімії.
- Виявлення прогалин у знаннях, що виникли внаслідок пандемії COVID-19 або воєнних дій.
- Створення основи для подальшого планування навчального процесу та розробки індивідуальних освітніх маршрутів.

На другому етапі слід обрати форми та методи оцінювання, якими можуть бути:

- *Письмові тести:* стандартні тестові завдання різного рівня складності (від закритих питань із варіантами відповідей до відкритих питань із розгорнутою відповіддю). Для попереднього оцінювання можна скористатися розробками на платформі «Всеукраїнська школа онлайн» (<https://lms.e-school.net.ua/>), на якій розміщені діагностувальні тести з багатьох предметів, зокрема з хімії, для всіх класів.
- *Усні опитування:* питання, що дають можливість перевірити не лише знання фактів, а й розуміння концепцій та вміння застосовувати знання на практиці.
- *Лабораторні роботи:* завдання, які оцінюють практичні навички учнів та їх здатність виконувати експерименти й робити висновки.

Наступним є аналіз результатів діагностики. Цей етап є ключовим у процесі виявлення освітніх втрат і визначення напрямів для їх подолання. Він надає вчителям об'єктивну картину навчальних досягнень учнів і уможливорює виявити конкретні проблемні зони. Варто зауважити, що, користуючись діагностувальними тестами на платформі «Всеукраїнська школа онлайн», цей етап полегшується, оскільки платформа самостійно виявляє проблемні теми та надає інформацію вчителю.

Аналіз результатів діагностики дає можливість учителям хімії не лише оцінити поточний рівень знань учнів, але й планувати подальші кроки для подолання освітніх втрат, забезпечуючи індивідуальний підхід до кожного учня.

Стратегія подолання освітніх втрат полягає в коригуванні навчальних планів, якщо однакові прогалини є в більшості учнів, або в розробленні індивідуального плану навчання для певних учнів.

Важливим інструментом подолання освітніх втрат великої групи учнів (на рівні всього класу) є використання інтерактивних методів. Інтерактивні методи навчання є ефективним інструментом для підвищення мотивації учнів, покращення розуміння складних тем і забезпечення активної участі учнів у навчальному процесі. Використання їх сприяє розвитку критичного мислення, творчих здібностей та вміння працювати в команді.

Зокрема, можна використовувати такі групові проекти й завдання:

- організація учнів у малі групи для виконання спільних проектів із хімії, вибір тем проектів слід здійснювати з урахуванням відповідності навчальній програмі та інтересам учнів;
- виконання завдань у парах для покращення співпраці та взаємодії між учнями;
- використання методики «взаємного навчання», де один учень пояснює матеріал іншому;
- використання онлайн-платформ, що пропонують віртуальні хімічні експерименти, зокрема на платформі «PHET» (<https://phet.colorado.edu/>).

При цьому варто частину навчального процесу винести за межі класу, давати завдання для індивідуального (парного / групового) опрацювання в позаурочний час. А на уроці використовувати час для роз'яснення складних моментів, відповідей на питання та поглиблення знань.

Додаткові заняття та консультації є важливими компонентами для подолання навчальних втрат, оскільки вони забезпечують учням можливість отримати індивідуальну підтримку та зосередитися на конкретних темах, що викликають труднощі. Цей підхід дозволяє вчителям ефективно використовувати свій час і ресурси для надання допомоги тим учням, які її найбільше потребують.

Додаткові заняття та консультації є невід'ємною частиною комплексної стратегії подолання навчальних втрат. Вони забезпечують учням необхідну підтримку й допомогу у вивченні хімії, сприяють покращенню їхніх знань і навичок, а також підвищують їхню мотивацію до навчання.

Важливим аспектом стратегії подолання освітніх втрат є співпраця з батьками, а саме проведення регулярних батьківських зборів для обговорення загальних результатів класу, досягнень і проблем або організація індивідуальних консультацій з батьками для детального обговорення успішності та подальших кроків.

II. Методичні рекомендації щодо виявлення та подолання освітніх втрат і розривів на рівні закладу освіти

Вимірювання рівня освітніх втрат на різних рівнях освіти є першочерговим завданням, без виконання якого неможливо говорити про побудову стратегії подолання цих втрат. Тому, крім аналізу освітніх втрат і їх подолання на рівні нашої області, важливо організувати роботу на рівні кожної територіальної громади та закладу загальної середньої освіти, оскільки безпекова ситуація, доступ до дистанційної освіти в учнів із різних територіальних громад відрізняються. Перш ніж упроваджувати запланований захід, обов'язково потрібно здійснити якісну діагностику рівня успішності учнівства, адже неможливо вирішити проблему, не розуміючи її глибини та складності. Тому **рекомендуємо організувати діяльність щодо вимірювання та подолання освітніх втрат на рівні кожного закладу загальної середньої освіти таким чином:**

- Діагностика рівня опанування навчального матеріалу учнями.
- Розроблення програми надолуження освітніх втрат.

Програма надолуження освітніх втрат може включати такі розділи:

1. Аналіз результатів діагностичних робіт і виявлення втрат у навчанні; пріоритизація навчальних предметів (компетентностей, наскрізних умінь) щодо подолання навчальних втрат.
2. Визначення орієнтовної кількості годин із кожного предмета, необхідної для компенсації знань.
3. Визначення формату навчання:
 - факультативи;
 - курс за вибором;
 - пришкільний табір;
 - інші формати.
4. Визначення термінів компенсації втрат: протягом навчального року, у червні тощо.
5. Визначення форм залучення учнів: навчання у класах, групах тощо.
6. Визначення формату співпраці з батьками щодо компенсації втрат.
7. Відстеження ефективності та коригування програми.

Особлива увага в процесі реалізації програми щодо подолання освітніх втрат і розривів має бути зосереджена на заходах із надолуження навчальних втрат, яких зазнали учні, що наразі перебувають у зонах активних бойових дій або проживають у деокупованих територіях. Крім того, у програмі мають бути спеціально передбачені заходи, орієнтовані на ту частину учнівства, яка перебуває за кордоном, навчальні втрати якого полягають у недостатньому оволодінні специфічним для української освіти контентом (українська мова й література, історія України, суспільствознавство).

На етапі планування роботи закладу освіти щодо компенсації освітніх втрат варто співпрацювати з батьками, . Це допоможе зрозуміти позицію батьків і організувати якісний освітній процес. Саме з батьками варто визначити предмети, з яких відбуватиметься вимірювання та компенсаційне навчання, певні дні та час для проведення занять.

Щоб надолужити навчальні втрати, необхідно спочатку визначити рівень опорних знань у школярів. Для цього потрібно розробити інструментарій, скориставшись рекомендаціями, що викладені в першому розділі. Можна використати діагностичні тести з математики й української мови для учнів 5, 7 і 9 класів, які розміщені на вебсайті [Всеукраїнської школи онлайн](#).

III. Психолого-емоційна підтримка учасників освітнього процесу. Запобігання виховних і психологічних втрат

Подолання та запобігання виховних втрат

Тетяна ГОРБЕНКО,
методистка Центру громадянського виховання
Харківської академії неперервної освіти

Освітні втрати не варто ототожнювати лише з навчальними втратами, оскільки поняття «освітні втрати» є набагато ширше, ніж поняття «навчальні втрати». **У широкому значенні освітні втрати означають втрату можливостей для всебічного розвитку учнів: інтелектуального, соціального, емоційного, психологічного тощо.** Тому є доцільним, на думку фахівців Українського центру оцінювання якості освіти, у межах родового поняття «освітні втрати» умовно виділити такі три взаємопов'язані складники:

- навчальні втрати (втрати знань, умінь, навичок, ставлень тощо);
- виховні втрати;
- зниження темпу розвитку особистості (зокрема, психологічні втрати).

Узагальнюючи різні підходи до визначення навчальних втрат, фахівці Українського центру оцінювання якості освіти дають таке визначення цьому терміну: **«навчальні втрати» – будь-які втрати знань, умінь, навичок та/або уповільнення чи переривання академічного прогресу через паузи чи погіршення умов навчання для конкретного учня.**

У статті 15 Закону України «Про повну загальну середню освіту» наголошується, що виховний процес є невід'ємною складовою освітнього процесу в закладах освіти і має ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, культурних цінностях Українського народу, цінностях громадянського (вільного демократичного) суспільства, принципах верховенства права, дотримання прав і свобод людини і громадянина, принципах, визначених Законом України «Про освіту», а єдність навчання, виховання та розвитку учнів забезпечується спільними зусиллями всіх учасників освітнього процесу.

На сьогодні маємо втрати можливостей саме для соціокультурного розвитку здобувачів освіти (виховні втрати), що проявились у відсутності або суттєвому зниженні відвідування ними виховних позашкільних заходів, гуртків і секцій, закладів позашкільної освіти, культурних і розважальних осередків, фізкультурно-оздоровчих заходів.

Фахівці Інституту проблем виховання НАПН України пропонують кваліфікувати виховні втрати як порушення особистісного та соціального

розвитку зростаючої особистості, яке виникає внаслідок науково-методичної невідповідності суспільним викликам, системного порушення цілеспрямованого виховного процесу, що призводить до деформації її особистісних цінностей та моделей поведінки.

У період пандемії COVID-19 і воєнних дій цілісний виховний процес, що проводився закладами освіти, був порушений унаслідок соціального дистанціювання, бойових дій і внутрішнього переміщення родин, окупації окремих територій держави. У цей період родинне виховання стало домінуючим типом виховання, з усіма позитивними впливами та притаманними йому недоліками. Варто зазначити, що в результаті суттєвої фізично-психологічної деформації сім'ї, спричиненої воєнними проблемами (виїзд матері з дитиною за кордон, коли батько залишився в Україні, фізична втрата батька на війні, порушення родинних зв'язків із родичами та друзями), діти часто порушують загальноприйнятні цінності, норми та прийнятні правила поведінки.

З огляду на означені проблеми рекомендуємо:

- системно та змістовно надавати психолого-педагогічну допомогу здобувачам освіти;
- здійснювати педагогічну просвіту батьківства, підвищувати їх педагогічну культуру;
- дотримуватися педагогіки партнерства у вирішенні виховних завдань (ураховувати запити, орієнтуватись на потреби);
- оперувати доцільними підходами до планування та проведення виховних заходів, годин спілкування;
- активно використовувати додатковий контент у вирішенні ключових виховних питань (комунікація має здійснюватись у синхронному й асинхронному форматах із використанням електронних освітніх платформ google workspace, google classroom, нові знання, HUMAN.UA, а також комунікаційних онлайн сервісів та інструментів (Zoom, Skype, Team, базові сервіси Google: Gmail, Meet, Jamboard, Chat, Hangouts, YouTube та інші);
- проводити підготовку вчителів до роботи зі здобувачами освіти, які мають виховні втрати.

Жодна рекомендація не є панацеєю для подолання виховних втрат, адже на відміну від передавання знань із будь-якої навчальної дисципліни певна цінність або якість особистості здобувача освіти може успішно впроваджуватись лише наскрізно, у тісній співпраці всіх учасників освітнього процесу. Усі потенційно доцільні кроки можуть мати позитивний вплив лише в комплексі, за їх продуманої організації та врахування ризиків.

Визначення та подолання психологічних втрат у здобувачів освіти

Володимир НОСЕНКО,
завідувач Центру практичної психології,
соціальної роботи та здорового способу життя
Харківської академії неперервної освіти

З 2020 року виникла проблема сталості та комплексності освітнього процесу, спричинена Всесвітньою пандемією Covid-19 і вимушеним переходом на дистанційне навчання. З лютого 2022 року дистанційне навчання, зокрема в Харківській області, стає єдиною можливою та загальнодоступною формою здобуття освіти вже з міркувань безпеки дітей в умовах війни. Лише незначна частина дітей Харкова та області мають змогу продовжувати очне навчання, наприклад, у метрошколі. Чи варто наголошувати, що станом на 2024 рік методики дистанційної роботи не набули сталості й реалізуються індивідуально кожним педагогом, виходячи з особистого бачення та володіння технологіями (застосунками) дистанційної освіти. Це позначилося на якості й ефективності освітнього процесу та спричинило виникнення освітніх втрат у здобувачів освіти.

Третій рік продовжується загарбницька війна росії проти України. Кожен день війни є днем випробувань: накопичуються дистреси, страхи, тривожні очікування та ітрузивні спогади (флешбеки, картинки, нічні кошмари, голоси, вибухи з минулого тощо), які є ознаками психічної травми особистості. Накопичується втома від війни внаслідок нервового перевантаження. Війна накладає відбиток на кожну особистість. Особливо прикро за дітей, у яких війна краде дитинство, обмежує право на життя, доступність освіти й багато інших прав, які прописані в Конвенції з прав дитини. Діти стають жертвами військових дій (бомбардувань, обстрілів, мінування тощо). Психологічні втрати, травмування, спричинені війною, навіть якщо вдалося виїхати, вже знаходячись на відстані від військових дій, продовжують впливати на дитину, заважають їй нормальному життю, розвитку, бо вона продовжує відчувати небезпеку. Тим більше, якщо війна щодня поруч, щодня сирени, щодня вибухи, щодня небезпека та дистрес.

Для подальшої предметної розмови варто визначитись, що розуміти під психологічними втратами. **Психологічні втрати, з одного боку, є частиною освітніх втрат, а з іншого – їх причиною.** Під психологічними втратами варто розуміти втрату працеспроможності, ефективності в повсякденному житті внаслідок дії деструктивних стрес-факторів, а також втрату безперервності, сталості та плинності життя, яка позначається на відчутті благополуччя людиною.

Слід зазначити, що загальним фоном формування психологічних втрат є відчуття небезпеки та неможливість задовольнити потребу в безпеці. Сприйняття зовнішнього світу як загрозового та небезпечного суттєво впливає

на збільшення рівня підсвідомої захисної агресії, яка має більш деструктивне та руйнівне спрямування. Відтак, варто вчитися відстежувати й акумулювати власну агресію та надлишок зайвих деструктивних емоцій (фізичні вправи, арттехніки, драматизації тощо). Намагання організму вижити й уберегтися на фізіологічному рівні призводить до гормональних сплесків і соматичних розладів. Отже, увага до питань безпеки має бути суттєвою. З іншого боку, вкрай важливо формувати вміння переключатися, відволікатися та накопичувати необхідні ресурси життєстійкості організму, які дають змогу ефективно долати дистрес і відновлюватись (здорове харчування, режим дня, чергування навантаження, здоровий сон, активний відпочинок, дії для підвищення відчуття сенсу життя, надання надії, гуртування тощо).

Багато фахівців-практиків зазначають, що надмірні емоції блокують когнітивні пізнавальні процеси, це підтверджують і дослідники. Таким чином, особливо важливо вчитися відстежувати й керувати власними емоціями за допомогою прийомів саморегуляції та відстежувати адекватність сприйняття інформації зовнішнього світу, задіювати органи чуття, тренувати пам'ять, мислення у стресових обставинах (техніки дихання та м'язового розвантаження, психогімнастичні та кінезіологічні вправи, нейропсихологічні ігри й медитаційні, відновлювальні техніки, алгоритмізація процесів дій у надзвичайних обставинах).

В інструктивних документах Міністерство освіти і науки України пропонує відбудовувати чотирирівневу систему психосоціальної підтримки:

Рис. 1. Модель чотирирівневої системи психосоціальної підтримки

1 рівень. Базова підтримка та захист

На першому рівні кожен педагогічний працівник має пройти навчання та оволодіти навичками й уміннями надання першої психологічної допомоги. Перша психологічна допомога передбачає забезпечення первинних психосоціальних потреб дитини, стабілізацію емоційного стану, розвантаження та відновлення під час освітнього процесу засобами проведення психологічних хвилинки тощо.

Ресурсним забезпеченням першого рівня є створення на освітніх платформах програм із підвищення кваліфікації, освітнього контенту з психологічної просвіти та психологічних хвилинки. Наприклад:

Освітторія:

- *Психологічна підтримка дітей за віком:*
<https://youtube.com/@user-pb7wc8li6e?si=VBGrrHLLwghsWRrl>
- *Як вчителю дбати про власне ментальне здоров'я?:*
<https://www.youtube.com/watch?v=24n6zPDQFIE>
- *Ефективні методики онлайн та змішаного навчання:*
<https://www.youtube.com/watch?v=0wwOiQcwcYg>
- *Спільно до навчання. Взаємодія з батьками:*
<https://www.youtube.com/watch?v=eHEzhwG2jgU>
- *Здорове життя:*
<https://www.youtube.com/watch?v=IFX6qlgWXz0>
- *Мінна безпека:*
<https://www.youtube.com/watch?v=IFX6qlgWXz0>

ЮНІСЕФ:

- *Дихальні вправи НУМО! – дитячий садочок онлайн:*
<https://www.youtube.com/watch?v=emWw4EpsYSs>
- *Гра в емоції НУМО!*
https://www.youtube.com/watch?v=v_TI8ItR1Oc
- *Пальчикова гімнастика НУМО!*
<https://www.youtube.com/watch?v=dweug6axyTU>
- *Музична руханка НУМО! – дитячий садочок онлайн:*
<https://www.youtube.com/watch?v=Jq7Rag76oSo>
- *Зарядка для язичка:*
<https://www.youtube.com/watch?v=TJqd0F-xVEY>

ЮНІСЕФ:

Світлана Тарабарова:

- *Руханка для дітей:*
<https://www.youtube.com/watch?v=wEzPu5laVS4>
- *Гратися і не боятися (Епізоди)| Взаємодія дорослого з дитиною:*
<https://www.youtube.com/watch?v=Ojv7nMBkxMA>
- *Зосередженість та концентрація дитини:*
<https://www.youtube.com/watch?v=-cmo2Q1Boh8>
- *Розвиваючі ігри для дітей:*
https://www.youtube.com/watch?v=0uhy3pMD_Lk

- *Спільна активність:*
<https://www.youtube.com/watch?v=l5aqSMc76pg>
- *Стрес і тривожність:*
<https://www.youtube.com/watch?v=76bvFqB4hns>
- *Мовний розвиток дитини*
<https://www.youtube.com/watch?v=IrFXUgscmmQ>
- *Напруга у дитини:*
<https://www.youtube.com/watch?v=6CgXifUu8nc>
- *Агресія та злість:*
<https://www.youtube.com/watch?v=EkQY2-NVMiQ>
- *Іграшки-помічники:*
<https://www.youtube.com/watch?v=Q0Cq0NsZ6Dw>
- *Згуртованість та спільна гра:*
<https://www.youtube.com/watch?v=bhnI3ogymRA>

Едгера:

- *Психологічні ігри І ОНЛАЙН-КУРС «БЕРИ Й РОБИ»:*
https://www.youtube.com/watch?v=D_c9VZtzVqs

Платформа проекту збереження ментального здоров'я «ТИ ЯК?»:

- <https://howareu.com/>

2 рівень. Забезпечення емоційного та соціального благополуччя

На другому рівні важливо забезпечити сприятливий психологічний клімат у колективі. Реалізація індивідуального підходу до кожної дитини (індивідуальна програма розвитку). Залучення дитини до шкільних і позакласних форм роботи та проєктів, програм, гуртків, таборів тощо, які сприятимуть її становленню, відновленню та розвитку.

Важливо відстежити наявність і якість внутрішньої комунікації. Проаналізувати, що сприяє, а що заважає розвитку кожної дитини в класі та в закладі освіти. Продумати, як підвищити ресурси життєстійкості як зовнішні, так і внутрішні. *Зовнішніми ресурсами є* родина, друзі, успішність у навчанні, наявність досягнень і хобі (інтереси, зацікавлення) тощо. *Внутрішніми ресурсами є* індивідуальні якості характеру та темпераменту особистості, цінності, сила волі, здібності, IQ - інтелект, SQ - соціальний інтелект, EQ - емоційний інтелект, Soft skills (м'які навички) та Hard skills (жорсткі навички).

3 рівень. Спрямована на індивідуальні потреби психосоціальна підтримка

На третьому рівні важливо забезпечити індивідуальний психолого-педагогічний супровід здобувачів освіти через діяльність за напрямами роботи практичного психолога та соціального педагога закладу освіти. Організація інтервізійної та супервізійної підтримки, взаємодопомоги педагогічних працівників закладу освіти й щодо надання першої психологічної допомоги здобувачам освіти, їхнім батькам.

Практичний психолог закладу освіти має сприяти об'єктивній діагностиці проблем потенційних можливостей дитини, а також налагодити просвітницьку,

профілактичну роботу відповідно до пріоритетних напрямів роботи, зазначених у документах, виявляти та забезпечувати попередній психологічний супровід дітей із наявними ознаками ПТСР – посттравматичного стресового розладу (фізіологічна збудливість, уникання, інтрузивні спогади) та перенаправлення для спеціалізованої допомоги за потребою. Фізіологічна збудливість/загальмованість: мандраж, знервованість, хаотичність, постійне перебування на межі зриву, депресивність, апатичність знесилення, ступор. Уникання: намагання «відштовхнути» спогади, стараючись не думати, не говорити чи не знаходитися поряд із речами, які нагадують про те, що сталося. Інтрузивні спогади (флешбеки): картинки, думки, голоси, запахи та звуки, які поза бажанням повертають людину (дитину) до часу виникнення травматичного досвіду.

Соціальний педагог закладу освіти має забезпечити соціально-педагогічний патронаж із метою захисту прав та інтересів дитини, а також налагодити роботу за напрямами відповідно до пріоритетів, зазначених у документах, взаємодіяти з практичним психологом із метою своєчасного виявлення та подолання наслідків ПТСР.

4 рівень. Організація та забезпечення своєчасного надання спеціалізованої допомоги за межами закладу освіти

Розроблення та застосування механізмів міжсекторального перенаправлення щодо своєчасного надання спеціалізованої допомоги здобувачам освіти, які її потребують. Заключення договорів про співпрацю закладу освіти та інклюзивного-ресурсного центру, медичного центру інших спеціалізованих закладів.

1. Державний стандарт базової середньої освіти, затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 30 вересня 2020 р. № 898. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-deyaki-pitannya-derzhavnih-standartivpovnoyi-zagalnoyi-serednoyi-osviti-i300920-898>
2. Закон України «Про освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>
3. Закон України «Про повну загальну середню освіту». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
4. Концептуальні засади реформування середньої школи «Нова українська школа». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainskashkola-compressed.pdf>
5. Лист МОН України від 12.09.2023 року № 1/13749-23 «Про інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів/інтегрованих курсів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році». URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/uploads/public/650/017/7fc/6500177fc5b54679390686.pdf>
6. Лист Державної служби якості освіти від 01.07.2024 № 01/01-24 «Про результати дослідження якості організації освітнього процесу в умовах війни в закладах загальної середньої освіти».
7. Рекомендації слухань у Комітеті Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій на тему «Освітні втрати й освітні розриви на рівні загальної середньої освіти: вимірювання та механізми подолання». Затверджено Рішенням Комітету Верховної Ради України з питань, освіти та інновацій. Протокол № 122 від 07.06.2023. URL: <https://kno.rada.gov.ua/print/76132.html>
8. Бичко Г., Терещенко В. Навчальні втрати: сутність, причини, наслідки та шляхи подолання. Український центр оцінювання якості освіти, 2023. URL: file:///D:/Users/ostapenko.a/Downloads/Learning-losses_Ukraine.pdf
9. Волкова І. Освітні втрати та розриви: поняття, причини, наслідки й шляхи подолання в організації освітнього процесу з фізичної культури в ЗЗСО. Тези круглого столу: Подолання освітніх втрат й освітніх розривів – головна умова покращення якості освітнього процесу з фізичної культури в ЗЗСО у 2023/24 навчальному році 18.10 2023.
10. Діагностика та компенсація освітніх втрат у загальній середній освіті України : методичні рекомендації / кол. автор.; за загальною редакцією О. М. Топузова; укл. М. В. Головка [Електронне видання].– Київ : Педагогічна думка, 2023.– 187 с. – URL: [Osvitni_vtraty.pdf \(undip.org.ua\)](Osvitni_vtraty.pdf)
11. Як допомогти учням надолужити пропущене і успішно продовжувати навчання (поради для вчителів, як діагностувати та компенсувати навчальні втрати в умовах війни Державної служби якості освіти у співпраці з експертами проєкту «Супровід урядових реформ в Україні» (SURGe). URL: <https://sqe.gov.ua/navchalni-vtrati-v-umovakh-viyni-yak-uchi/>

**Методичні рекомендації
щодо подолання/запобігання освітніх втрат і розривів**

(електронне видання)

Редактор: *Тетяна Писаренко*

Технічне редагування: *Севіль Семисошенко*

Електронне видання

Харківська академія неперервної освіти
61057, м. Харків, вул. Григорія Сковороди, 24,
тел. / факс (057) 731-21-31,
E-mail: kvnz.hano@gmail.com
Web-сайт: edu-post-diploma.kharkov.ua